

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 1 / Issue/Sayı: 2, Dec./Aralık 2023, pp./ss. 363-388.

Sultan Sencer Dönemi Oğuz İsyanına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım *A Socio-Cultural Approach to the Oghuz Rebellion in the Era of Sultan Sencer*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10397712>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
27.11.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
18.12.2023

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2023

Dorlion Journal

Emir Çınar
Kocaeli Üniversitesi

emircinar82@gmail.com

ORCID ID
<https://orcid.org/0009-0009-4272-2355>

SCREENED BY

iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

Öz

11. yüzyılda bir yandan Oğuzların birbirleriyle mücadeleleri diğeryandan da onların çabalarıyla kurulan Büyük Selçuklu Devleti, benzer şekilde bu halkın iç çekişmeleri sonucu yıkılmıştır. Selçuklu Devleti içindeki iç çekişmelerin büyük bölümünü, bu devletin kurucu halkı olan Oğuz boylarının kalkıştıkları isyanlar oluşturmuştur. Sultan Sencer dönemi Oğuz isyanı ise, bu devletin yıkılmasına sebep olan en güçlü isyandır. Başta bu isyan olmak üzere bu dönemde gerçekleşen bütün Oğuz isyanları birbiriyle derin ilişkileri olan çok yönlü tarihi vakialardır. Bu çalışmada Oğuz boylarının güçlükle büyük bir imparatorluk hâline getirdiği Selçuklu devletinin idari ve askeri yapısında görev alan diğery Türk boyları ve İrani unsurlar tarafından ötelenmesi sonucu meydana gelen Oğuz isyanı ve bu isyanın altında yatan siyasi ve sosyo-kültürel etmenler ele alınmıştır. Çalışma boyunca Oğuzların Selçuklu devleti tarihinde kalkıştıkları diğery isyan örnekleri ele alınmış ve gerçekte Oğuz boylarının kendi devletleriyle olan kaotik ilişkilerinin arka planına inilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana konusu olan Sencer dönemi Oğuz isyanının siyasi yapısını ve tarihsel bağlamını sunmak adına, isyan arifesindeki Katvan Savaşı incelenmiştir. Ardından Sultan Sencer ve Oğuz boyları arasındaki savaş ortamı ve Sultan'ın esir düşüşü ele alınmıştır. Çalışmanın ana konusu Oğuz isyanının sosyo-kültürel sebepleri ise, çalışmanın son bölümünde müstakil bir başlık altında değerlendirilmiş ve Oğuz halkının siyasi sıkıntıları, büyük ölçüde onların savaşçı ve göçebe doğası üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genel Türk Tarihi, Büyük Selçuklu Devleti, Sencer, Oğuz isyanı, Atsız, Kamaç.

Abstract

In the XI. century, The Great Seljuk Empire what was established on the one hand with the Oghuz's struggles each other, on the other hand their attempts, similarly was broken down the result of civil strives of this people. The large part of these civil strives in the Seljuk Empires has consisted of the Oghuz rebellions, who was the founder people of the empire. The Oghuz rebellion in the era of Sultan Sencer was the strongest rebellion which caused to break down this state. Notably this rebellion, all the Oghuz rebellions in this era are the multidimensional historical issues and are related each other. In this study, the Oghuz rebellion, occurred as a result of the alienation of the Seljuk Empire, which Oghuz tribes had turned into a great empire with difficulty, by other Turkic tribes and Iranian elements who took part in the administrative and military structure, has discussed.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Çınar, Emir. "Sultan Sencer Dönemi Oğuz İsyanına Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım". Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD) 1/2 (Dec. 2023), 363-388. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10397712>

And political and socio-cultural factors underlying this rebellion have been analyzed. Throughout the study, the other Oghuz rebellions which attempted in the history of the Seljuk Empire have been researched. And it has been tried getting to the bottom of chaotic relations between the Oghuz tribes and their state. The political structure of the Oghuz rebellion of the Sencer era, the main subject of this study, has been analyzed starting from the Battle of Qatwan on the eve of the rebellion in order to present the historical context. Then, the atmosphere of war between Sultan Sencer and the Oghuz tribes, and his captivity have been evaluated. The socio-cultural reasons of the Oghuz rebellion which is the main topic the article have been judged in the final chapter of the study, independently And, the Oghuz people's political crisis largely was based on their warrior and nomadic nature.

Keywords: General Turkish History, Great Seljuk Empire, Sencer, Oghuz rebellion, Atsız, Kamaç, Battle of Qatwan

1. GİRİŞ

Selçuklu İmparatorluğu tarihinde kuruluşundan yıkılışına kadar birçok isyan meydana gelmiştir. Bu isyanlar başlangıç itibari ile Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasına fayda sağlasa da tarihî süreçte pek çok sosyo-politik değişiklikler meydana getirmiştir. Nitekim Sultan Sencer dönemi (1118-1157) Oğuz isyanı da bunlardan biri olup Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada Selçuklu Devleti'nin hem kurucusu hem de yıkıcısı olan Oğuz boylarının isyanlarını sosyo-kültürel ve siyasi boyutuyla ele alacağız. Konu bağlamında çalışmanın hedefi yönetici ya da tebaa konumunda olanlar arasında belli bir yargıya ulaşmak olmayıp, sadece Oğuz Türklerinin sosyolojik yapıları temelinde bu isyanlara neden kalkıştıklarını ya da onları isyana sevk eden sebeplerin neler olduğunu değerlendirmektir. Oğuz Türklerinin tarihî süreçteki faaliyetleri muazzam bir tarih aralığını ve coğrafi kesiti kapsadığı için çalışmamızı sadece Selçuklu dönemi Oğuz isyanları örneklerinden yola çıkarak nihaî olarak bu devleti çökerten isyana hasredeceğiz.

Sultan Sencer dönemi Oğuz isyanı ve bu isyan sonucu devletin yıkılışı hakkında Selçuklular konu edinen klasik ve modern kaynaklarında pek çok bilgi bulunmaktadır. Bilhassa bu konuda Merhum Mehmet Altay Köymen'in 1947'de kaleme aldığı "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)" adlı makalesi ile Ergin Ayan'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı isimli kitabını hususiyetle zikretmek gerekir. Bizim çalışmamızı bu iki eserden farklı kılan husus, kaynaklarda genel itibari ile siyasi bakış açısıyla ele alınan bu konunun, tarafımızdan Selçuklu dönemi sosyo-kültürel ve askeri yapının da göz önüne alınarak incelenmiş olmasıdır. Bu sebeple çalışma boyunca gerekli görülen Oğuz isyanlarına dair tarihî vakalar, mukabil örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışma boyunca Oğuz isyanlarına ilişkin Selçuklulara dair yazılmış dönemin ana kaynaklarının yanı sıra Selçuklu siyasi tarihi ile ilgili günümüz akademik yayınlarına da başvurularak meselenin açıklanmasında pek çok farklı tarihçinin bakış açısına başvurulmuştur.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma Etik Kurul Beyanı gerektirmemektedir.

2. OĞUZLARIN SOSYO-KÜLTÜREL YAPILARI TEMELİNDE SELÇUKLU DÖNEMİ İSYAN ÖRNEKLERİ

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu Oğuz Türkleri ve İslam tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Kâşgarlı Mahmud'un (ö. 1105) belirttiği üzere Selçuklular, Türklerin üst kimliklerinden biri olarak tanımladığımız Oğuzların 22, başka bir kaynakta 24¹ kolundan biri olan Kınık boyuna mensuptur.² X. yüzyılın sonlarında Selçuk Bey'in önderliğinde Türkistan'dan Cend'e³ gelen Selçuklu sülalesi⁴ köklü bir uruktur.⁵ X. ve XI. yüzyıllara ait kaynaklar Selçukluları önce "Oğuz" adıyla tanımlarken sonradan İslamiyet'i benimsedikçe⁶ "Türkmen" olarak anmışlardır.⁷ Fakat Selçuklulara bağlı Oğuzlar, XIII. yüzyıla kadar kendilerine Oğuz demişler ve Türkmen ismini benimsememişlerdir.⁸

Selçuklular her ne kadar İslam'ı kabul edip diğer Türk ve farklı etnik kökenlere ait halklarla dini ve kültürel birliktelik kurmuşlarsa da sonuçta Oğuz olmaları bakımından Oğuz karakteristiğini taşırlar. Oğuz karakteristiği ise, kendilerine yapılan baskıyı ve haksızlığı kabul etmeyen, güçlendiğinde bağımsızlığını elde etmek için her şeyi yapan özgür hatta kontrol edilemez bir ruh taşır. Tarihçi al-Bondârî (öl. 1245), Oğuz karakterini, "Türkmenlerden olan Guzlar, zorluk kabul etmeyen bir taifedir" şeklinde tanımlar.⁹ Bu nitelikleri sebebiyle Oğuzlar, Selçuklu'nun hemen her döneminde pek çok isyan çıkarmışlar, çeşitli mücadelelere girişmişler ve kimi zaman da saf değiştirmişlerdir. Bunlardan biri, Selçuk Bey zamanında yani Selçuklu devletinin kuruluşunda gerçekleşmiştir. Selçuk Bey, Oğuz Yabgu Devleti'nde Subaşı'yken¹⁰ bazı siyasi nedenler ya da otlak yetmezliği sebebiyle¹¹ Oğuz Yabgusu ile arasında anlaşmazlık çıkmış, o da tebaasıyla Sır bölgesinden Cend'e göçmüştür. Selçuk ve babası Dukak¹² (Tukak) Oğuzlar arasında asaletleri ve şahsiyetleriyle çok sayıda Oğuz Türkünü etraflarına toplamışlardı.¹³ Oğuzlar, yeni bir devlet kurmanın arifesinde İslam'ı ilk etapta

¹ Zeki Velidî Togan, *Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlihi* (İstanbul: Enderun Yayınları, 1982), 50-52; Ebulgazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime*, haz. Necati Demir - Özkan Aydoğdu (İstanbul: H Yayınları, 2022), 32-34; Faruk Sümer, "Oğuzlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/330.

² Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*, çev. Besim Atalay (Ankara: TDK, 2021), 55.

³ Cend bölgesinin coğrafi konumu hakkında bk. Abdülkerim Özyayın, "Cend", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/359.

⁴ Sergey Grigoreviç Agacanova, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef - Ahmet Annaberdiyev (İstanbul: Selenge Yayınları, 2002), 262, Faruk Sümer, *Oğuzlar/Türkmenler: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 63.

⁵ Ebulgazi, *Şecere-i Terâkime*, 113 (92:12).

⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 67.

⁷ Agacanova, *Oğuzlar*, 259.

⁸ Sümer, *Oğuzlar*, 105.

⁹ al-Bondârî, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi* (*Zubdat al-Nuşra ve Nubhat al 'Usra*), çev. Kıvameddin Burslan (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), 252.

¹⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri* (Ankara: TTK, 2021), 1/11.

¹¹ Bu konudaki farklı görüşler için bk. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 1/11-12; Agacanova, *Oğuzlar*, 258-261; Osman Karatay, *İlk Oğuzlar: Köken Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017), 180-181; Sümer, *Oğuzlar*, 61.

¹² Turan, *Selçuklular Tarihi*, 55; Köymen, *Büyük Selçuklu Tarihi*, 1/8.

¹³ Sümer, *Oğuzlar*, 62

politik amaçla benimsemiş¹⁴ ve bu din çatısı altında Cend'de beylik kurmuşlardı. Fakat bu topraklar siyasi açıdan hala gayrimüslim Oğuz Yabgu Devleti'nin kontrolü altındaydı.¹⁵ Bu durum Selçuk Bey'i ve Cend'in yeni Müslüman olmuş Oğuzlarını rahatsız ediyor, aralarında çatışmaların çıkmasına sebep oluyordu. Böylece Müslüman kimliğinin avantajını kullanan Selçuk Bey, Müslümanların gayrimüslimlere haraç veremeyeceğini belirterek Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı geldi. Bu davranış ile hem askeri bakımdan kitlesini diğer Müslüman halklar nezdinde genişletti hem de halkı için gerekli otlığı bulma şansını elde etti.¹⁶ Böylece Selçuklu Oğuzları İslam vasıtasıyla bölgede itibar kazandılar ve bölge hâkimi Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı gelebildiler. Bu sayede önce vergi ödemekten kurtuldular daha sonra da bağımsızlıklarını kazandılar.¹⁷ Dolayısıyla mücadeleciler ve özgür ruhlu Oğuz karakterinin devletin kuruluşu esnasında Selçuklu Oğuzlarına avantaj sağladığını söylemek mümkündür.

Oğuz karakteriyle ilgili bir diğer örnek de Karahanlılar ile Sâ mânîler arasındaki mücadelelerde gözlenir. Burada Oğuzların menfaatleri söz konusu olunca kimi zaman nasıl taraf değiştirdiklerini ve güçlenerek ileri gittiklerini görmek mümkündür. Gaza faaliyetleri neticesinde Müslümanlar arasında şöhretleri artan Selçuklu Oğuzları, bölgede hâkim güç olan Karahanlılar ve Sâ mânîler savaşında denge bozan bir güç haline geldiler. Bu güç sayesinde Selçuklular 1003-1004 yılları arasında Sâ mânîler tarafında yer alarak Karahanlılar'a karşı askeri bir güç olarak kullanıldılar ve karşılığında hem yurt sahibi oldular hem de galibiyet elde edilen bütün savaşlarda ganimet elde ettiler.¹⁸ Bu durum onların bağımsız bir vatan sahibi olma isteklerini alevlendirdi. Bu sebeple kendilerine yeten ganimeti topladıktan sonra Sâ mânîler'i savaş alanında yalnız bırakıp yurtlarına döndüler. Yalnız kalan Sâ mânîler'in safında sadece Oğuz beyi Ebu'l Hasan Tak ve askerleri kalmış, onlar da sonradan Karahanlı safına geçmişlerdir. Selçuklu Oğuzlarının kendi menfaati için yaptıkları bu strateji, sadece Sâ mânîler'in Karahanlılar'a yenilmesine yol açmadı aynı zamanda bu devletin tarihten silinmesine sebep oldu.¹⁹

Selçuklu Oğuzları'nın Arslan Yabgu hâkimiyetinde de aynı tutumu sergilediğini görüyoruz. Oğuzlar, güç ve bağımsızlık tutkuları sebebiyle bu dönemde de birbirlerine düşmüşlerdir. Selçuk Bey'in ölümünden sonra yerine büyük oğlu Arslan Yabgu geçince,²⁰ yeğenleri Tuğrul ve Çağrı kardeşlerle arası açıldı. Çıkar ilişkileri sebebiyle Karahanlı Ali Tegin ile ittifak kuran Arslan Yabgu, yeğenlerini ittifak dışında bıraktı.²¹ Diğer yandan Arslan Yabgu'nun Ali Tegin ile kurduğu bu ittifak, Gazneliler ile Karahanlılar arasındaki dengeyi bozuyordu. Oğuzlar, Gazneliler ile Karahanlılar arasındaki mücadeleye menfaatleri icabı dâhil

¹⁴ Ağacanov, *Oğuzlar*, 262; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 67

¹⁵ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 1/17.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 68.

¹⁷ Ağacanov, *Oğuzlar*, 263

¹⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 69.

¹⁹ Sümer, *Oğuzlar*, 64; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 74.

²⁰ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 1/32-33.

²¹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 88.

olup savaşın sonunu beklemeyi tercih ettiler. Onların tavrı bu iki devlet arasındaki mücadelede tarafsız kalmak değil, sadece muzaffer tarafı görmek için dikkatle beklemek ve en çok fayda sağlayacakları tarafı seçmektir. Ne var ki bu strateji onların yanlış tarafı seçmelerine mani olamadı.²² Çünkü Ali Tegin ile husumeti olan Gazneli Mahmud, onun müttefiki Arslan Yabgu'nun artan gücünden rahatsızlık duyunca hem Ali Tegin'i ortadan kaldırdı hem de Arslan Yabgu'yu hile ile yakalayarak hapse attırıp, orada ölümüne neden oldu.²³

Oğuzlar arasındaki başıbozukluk Arslan Yabgu'nun ölümünden sonra da devam etti ve ona bağlı 4000 çadırılık Oğuz topluluğu, Selçuklular'dan zulüm ve işkence gördükleri iddiasıyla Yabgularını öldüren Sultan Mahmud'tan Horasan'a geçmek için müsaade istediler.²⁴ Çıkar ilişkisine dayalı bu teklifi kabul eden Sultan Mahmud, onların kitleler halinde Serahs, Ferâve, Abîverd çölüne yerleşmelerine izin verdi.²⁵ Fakat yağma kültüründen vazgeçemeyen Oğuzları 1027'de bölge halkı Sultan'a şikâyet etti.²⁶ Harekete geçen Sultan Mahmut, 1028'de ordusuyla Oğuzları bozguna uğratarak onları Balhan ve Dihistan'a göçe zorladı.²⁷ Bu noktada İbnü'l-Esîr, vergi memurlarının Oğuzlara zulmettiklerini, mallarını ve çocuklarını ellerinden aldıklarını belirtir ve Oğuzların buna karşılık yağmaya başladıklarını söyleyerek²⁸ aslında onların buna mecbur kaldıklarını ima eder.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve hudutlarının genişlemesi Oğuzların sayesinde olduğu gibi onların kendi iç çekişmeleri de bu devletin kaderini belirlemiştir.²⁹ Tuğrul ve kardeşi Çağrı Bey, Oğuz ve Türkmenler sayesinde 1040 Dandanakan zaferi sonrası sınırlarını Bizans'a kadar genişletip Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmede öncülük ettiler.³⁰ Fakat Oğuzların aralarındaki çekişmeler ve isyan kalkışmaları hiç bitmedi. Bunlardan en etkili olanı, Oğuz beylerinden biri olan İbrahim Yınal'ın diğer Oğuz beylerinin desteğiyle iki kez kalkıştığı isyandır. Irak, Kafkas-ötesi ve Anadolu'da yapılan sefer ve yağmalardan yüklü miktarda ganimet elde edilince³¹ daha fazlasını isteyen İbrahim Yınal kendisine ayrı bir devlet kurmak amacıyla 1050'de isyan çıkardı.³² Bu isyanın temel gerekçesi, Yınal'ın hâkim olduğu Hemedan, Cibal ve civar bölge kalelerini Tuğrul Bey'den istemesi, onun ise bu isteği reddetmesidir.³³ Selçukluların uzun ve zor seferlerinden yorulan, kendileri ve hayvanları için erzak ve yem

²² Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2014), 251.

²³ Sümer, s. *Oğuzlar*, 67-68; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 91; Abdülkerim Özyayın, "Arslan b. Selçuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/402-403.

²⁴ Sümer, *Oğuzlar*, 69; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 91.

²⁵ Ebu'l Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, çev. Necati Lugal (Ankara: TTK, 2019), 58.

²⁶ Ergin Ayan, *Sultan Tuğrul Bey, Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 32-33.

²⁷ Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, 58-248; Sümer, *Oğuzlar*, 70.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: el Kâmil fi't-Târîh Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 11/155; Sümer, *Oğuzlar*, 70-71.

²⁹ Sümer, *Oğuzlar*, 105.

³⁰ Sümer, *Oğuzlar*, 100; Agacanov, *Oğuzlar*, 314.

³¹ Agacanov, *Oğuzlar*, 320.

³² İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi*, 9/422; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür* (Ankara: TTK, 2020), 46.

³³ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016), 38; Ayan, *Sultan Tuğrul Bey*, 279.

sıkıntısını gidermeyi amaçlayan Oğuzlar da İbrahim Yınal'a destek vererek isyana dâhil oldular.³⁴

1058'deki ikinci isyan ise, Oğuz beyleri kendilerine İbrahim Yınal'ı meşru bir lider seçince, o da yeniden hükümdarlık hırsına kapılmasından çıkmıştır.³⁵ Aslında Oğuzların İbrahim Yınal liderliğinde isyan etmelerinin altında pek çok sebep vardı. Bu sebepleri anlamak için onların İbrahim Yınal ile yaptıkları anlaşma şartlarına bakmak gerekir. Bu şartlardan birine göre Oğuzlar, İbrahim Yınal'ın Hükümdar'la hiçbir şekilde uzlaşmamasını istiyorlardı. Çünkü Tuğrul Bey, Irak seferine çıktığında Oğuz ve Türkmenlerin yağma yapmalarına izin vermemiş, onlar da hırslanarak karşı gelmişlerdi.³⁶ Çünkü Oğuzlar 1056'da Maverainnehir'e kadar uzanan büyük kıtlıkta halk olarak sıkıntı çekmişler, ardından gelen veba hastalığı³⁷ sebebiyle kırıma uğramışlar, uzun süren savaşlarda yorulmuşlar, kısacası yoksul ve perişan bir hâle düşmüşlerdi. Oğuzların bir diğer şartı ise, kendilerine kötü muamele eden Tuğrul Bey'in İran asıllı vezirleri sebebiyle İbrahim Yınal'ın kendi iradeleri dışında bir vezir belirlememesi talebidir.³⁸ Bu şartla askerî olarak Türk hükümdarlarına hizmet eden Oğuzların, iş yönetmeye gelince kendilerine söz hakkı tanınmamasından, bunun yerine Türk ve Oğuz olmayan toplumlardan vezir atanmasından üstelik onlardan kötü muamele görmekten rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla savaşlarda hayatlarını ortaya koyan Oğuzlar'ın devlet yönetiminde ötekileştirilmekten muzdarip oldukları, bu sebeple devlete kırgın ve kızgın oldukları söylenebilir. Bu sosyo-psikolojik vakiayı kendi çıkarına kullanan İbrahim Yınal, Oğuzların isteklerini kabul ederek isyan başlatmış fakat Tuğrul Bey'in müdahalesi ve 1059'da Yınal'ın öldürülmesiyle bu isyan bastırılmıştır.³⁹ Tuğrul Bey'in isyan sonunda İbrahim Yınal'ın ölüm emrini bir Oğuz beyine değil de Kıpçak soyundan

³⁴ Agacanov, *Oğuzlar*, 324.

³⁵ İbrahim Yınal'ın isyan etmesindeki bir diğer sebep de Mısır Fatimi Halifesi Mustansır ve yandaşı Arslan Besasirî'nin kendisine askeri ve maddi destekte bulunacakları, ayrıca onu Selçuklu sultanı olarak tanıyacıklarını vaat etmeleridir. İbrahim Yınal bu teklife sıcak bakmış ve ancak onların desteğiyle Sultan Tuğrul'a üstünlük sağlayacağını düşünerek onlarla ittifak kurmuştur. Bk. Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 56; Ayan, *Sultan Tuğrul Bey*, 398.

³⁶ Tuğrul Bey'in Nişabur'un yağmalanması hususunda Çağrı Bey'le arasında geçen sürtüşme konuya güzel bir örnektir. Klasik bir Oğuz askeri gibi düşünen Çağrı Bey devletlerinin kurulma aşamasında askerlerini memnun etmek amacıyla Nişabur'u yağmalamak ister. Çünkü yağma, Oğuzlar için bir yaşam biçimidir. Ayrıca göçebe ve savaşçı bir halk olan Oğuzların yapısını iyi bilen Çağrı Bey, buna izin verilmesi durumunda onların hiç düşünmeden başka bir liderin etrafında toplanacaklarının farkındaydı. Yerleşik düzene geçmiş bir hükümdar olarak düşünen Tuğrul Bey'in amacı ise yönettiği halkın iyiliği ve bekası için geleceğe yönelik stratejik planlar yapmaktı. O, bu topraklara gelecekte hükmedecek ve halkından biat alacak bir devlet adamı olarak düşünüyor ve onların maddi-manevi zarar görmemesini istiyordu. Tuğrul Bey "*Bayram günüdür ahâliyi incitmek gerek*" deyince, Çağrı Bey bıçağını çekip "*Eğer yağmamdan geçersen kendimi öldürürüm*" şeklinde karşılık vermiş, bunun üzerine Tuğrul Bey ona kırk bin dinar hisse vererek yağmadan vazgeçirmiştir. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçûk)*, çev. ve not: Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020), 70; Sümer, *Oğuzlar*, 99.

³⁷ İbnü'l-Esîr o yıllarda yaşanan kıtlık ve veba salgını vehametini, Bağdat'tan Buhara'ya kadar sayıları milyonları aşan pek çok insanın hayatını kaybettiği şeklinde anlatır. Bk. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 9/482-483.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 9/488; Sümer, *Oğuzlar*, 106.

³⁹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 9/489; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih*, 72; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 57; Agacanov, *Oğuzlar*, 322-323; Ayan, *Sultan Tuğrul Bey*, 411.

gelen memlûk⁴⁰ (gulam) emiri Humar Tegin'e vermesi⁴¹ onun Oğuzlara olan kızgınlığını gösterir ki çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Oğuz-Kıpçak ilişkilerinin isyan sürecine etkisini ayrıca değerlendireceğiz.

Tuğrul Bey döneminde Oğuzlarla devlet arasında gerginliğe sebep olan İran uyruklu vezir sorunu Selçuklular'ın yıkıldığı Sencer dönemine kadar devam etmiştir. Bu geleneği devam ettiren Sencer, Büyük Selçuklu sultanı olduktan sonra ve ilk vezirlik görevine Nizâmü'l-mülk'ün yeğeni olan Şihabü'l-İslâm Abdü'd-Devam b. el-Fakih Abdullah b. Ali b. İshak'ı atamıştır.⁴² Önceleri medresede görevli iken Sultan Sencer'in vezirlik makamına tayin edilen Şihabü'l-İslâm, göreve başlayınca kötü bir kişiliğe bürünmüş, içki içmeye ve Oğuz halkına zulmetmeye başlamıştır.⁴³ Bu durum bir yandan Selçuklularda tek bir aileden gelen vezirlik kurumunun liyakatsiz bir nitelik kazandığını ve adeta kurum için saltanata dönüştüğünü, diğer yandan da İran soylu vezirlerin Oğuz halkına olan nefretini göstermektedir. Oğuzların Selçuklu Devleti'nin başlangıcından Sencer dönemi isyanına kadar pek çok isyan çıkarma sebepleri arasında böyle bir vezirlik sistemine tepki gösterdiklerini anlamak zor değildir. Onlar bozkırda yaşayan göçebe savaşçılar kabul edildikleri ve gerçekten doğaları da böyle bir yaşam tarzına uygun olduğu için, devlet yönetiminde kendilerine söz hakkı verilmediği gibi karakterleri sebebiyle aşağılanmışlardır. Bu sebeple Oğuzlar yönetimle aralarında meydana gelen sıkıntılarda kendilerini anlatarak ya da uzlaşma yoluna giderek değil, savaşarak ifade etmişlerdir. Oğuzların kontrol edilemez özgür yapıları, göçebe yaşam tarzına dayalı savaşçı ve yağmacı doğaları, yerleşik hayata geçerek hükümdarlık kuran Selçuklu Oğuzlarının yeni nesil kurallarını kabullenememelerine ve isyan etmelerine sebep olmuşa benzemektedir. Bu isyanlar kimi zaman istediklerini elde etmelerine kimi zaman da sürülmelerine yol açmıştır. Fakat Sencer dönemi Oğuz isyanının öncekilerden çok daha farklı olduğunu ve Selçukluların yıkılmasına bile sebep olduğu bir gerçektir.

3. OĞUZ İSYANININ ARİFESİ: 1141 KATVAN SAVAŞI

1118-1157 arasında uzun bir hükümlerlik süreci olan Sultan Sencer, 1086'da Sincar'da doğdu.⁴⁴ 1097'de 12 yaşında iken Merv'e melik olarak atanan Sencer, sağlam yönetici kadrosuyla başarılı mücadeleler verdi ve kısa zamanda Sultan Berkyaruk'un kendisine iktâ olarak verdiği Horasan'a hâkim oldu.⁴⁵ Ülkenin doğu kısmını kontrol altına alıp başarılı seferler gerçekleştiren ve başarılarını sultan olduktan sonra da devam ettiren Sencer, devletin batısında da siyasi nizamı sağlayarak imparatorluğun dinî ve millî bütünlüğünü tesis etti.

⁴⁰ Memlûk ve Gulâm kavramları hakkında bk. Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/87-90; Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/178-180.

⁴¹ Sümer, *Oğuzlar*, 107.

⁴² Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr I-II*, çev. Ahmed Ateş (Ankara: TTK, 2020), 163.

⁴³ Özgür Tokan, "Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezîrleri", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1 (Mart 2018), 154.

⁴⁴ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 257.

⁴⁵ Özeydin, "Sencer", 36/507.

Dolayısıyla babası Melikşah'ın 1092'deki ölümü sonrası ortaya çıkan karışıklıkların Sencer döneminde yerini emniyet ve huzura bıraktığı söylenebilir.⁴⁶ Ne var ki Sencer'le devlet yeniden toparlanma evresine girmiş olsa da Katvan Savaşı mağlubiyetinin yol açtığı Oğuz isyanları Selçuklu İmparatorluğu'nun tamamen yıkılmasına sebep oldu.

Aslında Oğuz isyanlarının temel sebebi kabul edilen Katvan Savaşı'na giden karmaşık bir siyasi süreç vardır ki konumuzun bütünlüğü açısından kanaatimizce bu süreçten kısaca bahsetmek gerekir. Sencer'in ilk dönemlerinde Selçuklu'nun doğu hududu sürekli bir göç ve istila hareketleriyle baskılanıyor olsa da devletin askeri gücü bunları engelleyebilecek kudrette idi. Fakat Karahıtaylar Selçuklu kontrolündeki Karahanlılar'a ait Balasagun⁴⁷ şehrini işgal edince⁴⁸ Karahanlı Hükümdarı Sencer'in yardımına başvurmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Sultan Sencer 1130 yılında Karahıtaylar'ı Kaşgar'da bozguna uğrattı Sistan'a kadar uzanan ve Oğuz, Karluk ve Gurlular'dan oluşan 30 bin kişilik orduyu yok etti.⁴⁹

Karahıtaylar bu kez de 1137'de Semerkand'a saldırdılar ve aynı şekilde Semerkand Hanı da Sencer'den yardım istedi.⁵⁰ Fakat bağımsızlığını ilan etme amacıyla olan Selçuklu'nun Harizm valisi Atsız, Karahıtaylar ve gayrimüslim Türklerin istilalarından faydalanıp Sencer'in Mankışlak ve Cend'deki üssünde gayrimüslim göçebelere karşı kurduğu birlikleri dağıtarak bölgenin gücünü kırdı ve işgal etti.⁵¹ Sultan Sencer bunun haberini alınca 1138'de Semerkand'ın yardım çağrısına koşmadan Harizm seferine çıktı ve gayrimüslim Türklerden oluşan Atsız'ın ordusunu bozguna uğrattı.⁵² Fakat Atsız'ın af dileyip sadakat yemini etmesi üzerine onu affetti ve 1141'de onu tekrar Harizm valisi olarak atadı.⁵³

Atsız'ın isyanını bastırdıktan sonra Sencer'in ülkesi için büyük tehdit unsuru olan Karahıtaylar'ın karşısına çıkmaması için hiçbir engel kalmamıştı ve Sultan, 300 bin kişilik ordusuyla harekete geçti. Öncelikle kendisinden yardım talebine karşılık Semerkant'a gelen Sencer, Karahanlı Sultanı Mahmut Han'ın Karluklar'dan şikâyetçi olduğunu öğrenince buradan yönünü Karluklara çevirdi.⁵⁴ Karluklar, Sultan Sencer'in üzerlerine yürüdüğünü öğrenince ona bir elçi gönderdiler ve tazminat ödemek suretiyle bağlılıklarını bildirmek

⁴⁶ Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 260; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 236-237.

⁴⁷ Balasagun bölgesinin coğrafi konumu hakkında bk. Enver Konukçu, "Balasagun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/4.

⁴⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri* (Ankara: TTK, 2017), 2/326.

⁴⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 239.

⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/83.

⁵¹ Harizmşah Atsız, Sultan Sencer'in komutasında 1130'daki Maverünnehir seferinde ve 1132'deki Irak Selçuklu Sultanı Mesut'a karşı düzenlenen seferde Sultan'a karşı çok yararlı olmasına karşın, Sultan Sencer'in 1135'te Gazneli Behram Şah'a karşı düzenlediği seferde Atsız'ın kendisine karşı bir komplo içerisinde olduğu bilgisine ulaşır ve ona duyduğu güveni yitirir. Nitekim Atsız'ın bu tavrı Sultan Sencer'i haklı çıkarmıştır; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: TTK, 2013), 256; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 240; Özaydın, "Sencer", 36/510.

⁵² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/67; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi: 485-618/1092-1221* (Ankara: TTK, 1984), 47-48; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 273.

⁵³ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, 49; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 274.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/83; Agacanova Mahmud Han'ın ordusunu bozguna uğratanların Karluklar değil, Karahıtaylar olduğunu ifade eder. Bk. Agacanova, *Oğuzlar*, 337.

istediler. Fakat Sultan'ın komutanları Karluklara güvenilmeyeceği hususunda görüş bildirince o da harekât kararlılığını sürdürdü. Sultan tarafından bağlılık talepleri reddedilen Karluklar ve müttefikleri olan gayri Müslim Oğuzlar, Karahıtay hükümdarı Gürhan'dan yardım talep etmek için onun huzuruna gittiler.⁵⁵ Onlar, "Horâsân Pâdişâhı sarhoşluk ve şaşkınlık içinde memleketlerin idaresini çocuklara ve gulâmlara bırakmıştır" ifadeleriyle Gürhan'ı Sultan'la savaşıma, bu suretle Maverâünnehir ve Horasan'ı hâkimiyeti altına almaya teşvik ettiler.⁵⁶ Bu esnada isyan hareketi sonuçsuz kalan ve oğulları Sencer tarafından öldürülen Atsız⁵⁷ da Gürhan'la akrabalık bağı kurarak onu Sencer'e karşı hemen harekete geçmesi için kışkırtıyordu.⁵⁸ Buna rağmen Gürhan ilk etapta savaş yoluna gitmedi ve Sultan Sencer'e anlaşma teklif etti. Fakat Sencer onu kâfir olduğu gerekçesiyle İslam'a davet ederek teklifini geri çevirdi.⁵⁹ Böylece iki ordu 1141'de Semerkand civarındaki Katvan'da karşı karşıya geldi. Sultan Sencer bu savaşta büyük bir bozguna uğradı.⁶⁰ Bu yenilgiyi fırsat bilen Atsız başkent Merv ve Nişabur'da halkı katledip devlet hazinesini yağmalamakla kalmadı, isyan ederek özgürlüğünü de ilan etti.⁶¹ Çünkü Katvan Savaşı'nda Sencer'i yenenler arasında Karahıtaylar, Karluklar, Oğuzlar dışında başlarında Atsız'ın da olduğu Harizmşahlar'da vardı.⁶²

Sultan Sencer'in Selçuklu tahtına geçtiği günden itibaren aldığı ilk yenilgi olan Katvan mağlubiyeti, onun devletinin karşı karşıya kalacağı sıkıntılarının başlangıcı oldu. Selçuklular sadece bu savaşta büyük bir ordu kaybetmediler, aynı zamanda Türkistan'ı da kaybettiler ve bölge tamamen gayrimüslimlerin kontrolüne girdi. Artık doğudan gelecek istilalara karşı devleti koruyacak bir güç kalmamıştı. Sultan Sencer, devletinin bütünlüğünü korumak adına yeniden bir ordu tesis ederek önce 1143'te Atsız üzerine sefer düzenledi. Sultan geldiğinde yenileceğini anlayan Atsız yer öperek af diledi ve Sultan onu ikinci kez affetti.⁶³

Atsız'a hiçbir şekilde güvenmeyen Sultan, onu denetlemesi ve hizada tutması için dönemin tanınmış şairlerinden Edib Sâbir'i elçi olarak gönderdi. Elçi, Atsız'ın Sencer'i öldürmesi için iki bânîni gönderdiğini öğrenince gizlice durumu hemen Sencer'e bildirdi. Sencer bu haber üzerine ölümden kurtulsa da Atsız, elçiden şüphelenerek onu öldürdü. Sencer'de buna istinaden 1147'de üçüncü kez Atsız'ın üzerine sefer düzenledi. Yenileceğini anlayan Atsız, Sencer'den tekrardan af diledi ve o da yine Atsız'ı bağışladı.⁶⁴ Atsız ve Sultan

⁵⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 240-241; Sümer, *Oğuzlar*, 113.

⁵⁶ Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Şreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çeviri ve not: Erkan Göksu (Ankara: TTK, 2018), 184; al-Bondâri, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 249.

⁵⁷ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara: TTK, 2019), 309.

⁵⁸ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, 50-54.

⁵⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 241.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/80-84; Minhâc-i Sirâc el-Cûcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hâremşâhlar*, çev. ve not: Erkan Göksu (Ankara: TTK, 2020), 94; Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 118; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 168-169; Agacanov, *Oğuzlar*, 337; Roux, *Orta Asya*, 256.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/80; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, 257; Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 118-119; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 242; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 170.

⁶² Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)", *AÜDTCFD* 5/2 (1947), 164.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/92; Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 119; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 241-242.

⁶⁴ Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, 58-59; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 2/345-350.

Sencer ilişkileri, Oğuz isyanını anlamada önemlidir; zira 1153'te isyandan hemen sonra Oğuz başbuğlarından Tuti Bey'e mektup yazan Atsız şu ifadeleri kullanmaktadır; "Tanrının korumasına sığınmış herhangi bir kabile ve Horasan ile Maverâünnehir'deki diğer Guzların teşkil ettikleri diğer birlikler, ne zaman dara düşseler, bu tarafın himmet ve mecburi ihtimamından emin olarak Horezm bölgesine gelsinler."⁶⁵

4. OĞUZ İSYANI, SELÇUKLU DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

Selçuklu Devleti'nin yıkılışının temel gerekçesi kabul edilen Sencer dönemi Oğuz isyanı, Türk tarihî kronolojisinde sadece yaşandı ve bitti şeklinde anlatılabilecek siyasi bir olay değildir. Bu isyanı açıklamak için kurulması gereken nedensellik bağı uyarınca, çalışmamızın temel amacı olan Oğuz isyanlarının sosyo-psikolojik ve siyasi alt yapısının bu isyandaki işlevini anlamak için Sencer dönemi Oğuz politikasına da bakmak gerekir.

Sultan Sencer, Katvan Savaşında aldığı ağır yenilgi ile Türkistan bölgesini kaybedince âdetâ Orta Asya'daki siyasi dengeler altüst oldu. Savaş öncesi Orta Asya'da zaten var olan ve bizzat Selçuklu Oğuzlarının, anayurtları Oğuz Yabgu Devleti'nden kopmaları ile başlayan başboş göçebe Oğuz sorunu, Selçuklular için tam anlamıyla kontrol edilemez bir hâl aldı. Savaştan sonra Sultan, Türkistan'da hâkimiyetini kaybettiği toprakların kontrolünü yeniden sağlamak amacıyla Karahıtaylarla saldırmazlık üzere anlaştı. Fakat bu bile Oğuz Yabgu Devleti'nin son bakiyesi olan Sencer'in soydaşlarının Türkistan'dan Selçuklu topraklarına göç akın akın göçlerini durdurmaya yetmedi.⁶⁶ Bu göçte Oğuzların dönem itibarıyla düşmanı olan Karluk Türkleri, Karahıtaylar'ın desteğiyle, devletleri yıkılmış bu sahipsiz halkı batıya doğru ittiler.⁶⁷ Bu suretle büyük çoğunluğu Selçuklu topraklarına göçen Oğuz boyları, akrabaları olan Selçukluları soydaşları olarak kabul ettikleri için onlara sığınmaktan başka çare bulamıyorlardı. Böylece göçebe Oğuz boyları Belh'te meskûn olan diğer Oğuz topluluklarıyla birleşti.⁶⁸

Gerek yeni gelen gerekse orada yerleşik hâlde bulunan Oğuzların, kardeşleri olan Selçuklular için ne ifade ettiği, onlar üzerine uygulanan devlet politikasından anlaşılmaktadır. Yeni gelen Oğuzlar Sultan Sencer tarafından devlet hizmetine alınmadı, sadece vergi vermek şartıyla reayadan sayılmalarına ve devlet topraklarına yerleşmelerine müsaade edildi.⁶⁹ Doğrusu şu ki kendilerine karşı katı bir yönetim politikası izlenen bu Oğuzlar, ellerinden

⁶⁵ Köymen, "Oğuz İsyanı", 165; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti*, 66; Agacanov, 335.

⁶⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 243.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/154; Agacanov, *Oğuzlar*, 338; Sümer, *Oğuzlar*, 111.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11, 155.

Kaynaklara göre Huttalan, Saganıyan (adı geçen bu bölgelerin tarihi ve coğrafi konumu için ayrıntılı olarak bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/77; Saganıyan bölgesinin coğrafi konumu hakkında bk. Ziya Musa Bunyatov, "Çağâniyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/166) ve Belh'te yaşayan Oğuzların büyük bir kısmı Göktürkler zamanında bölgeye göç etmişlerdi. Bu bölge meskunu Oğuz boyları, Selçuklu Oğuzlarının batı ve güneye doğru göç hareketlerine de katılmayarak yurt tuttıkları muhitleri terk etmemişlerdi. Bk. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 243.

⁶⁹ Sümer, *Oğuzlar*, 113; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 309.

geldiğince sükûnetlerini muhafaza ettiler ve yerel soydaşlarıyla kaynaşmaya çalıştılar.⁷⁰ Fakat sonradan gelişen pek çok olayın arka planında, aslında bu Oğuzların asıl aradığı şeyin eski günlerdeki gibi kendilerini gerçek halkı olarak kabul eden bir devlet arayışı olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Selçuklular için ister yeni gelsin isterse meskûn olsun Oğuz boylarının devletin öz halkı değil, sürekli kendilerine sorun çıkaran göçebeler gibi algılandığı söylenebilir. Bu, devletin genel olarak Oğuz boylarına uyguladığı devlet politikasından ve vergi sisteminden anlaşılabilir. Selçuklu'nun özellikle sınır illeri olan Horasan, Gürgan,⁷¹ Dehistan ve Mankışlak'ta ikamet eden Oğuzlar, merkezden gönderilen *şihneler* vasıtasıyla yönetiliyordu. Şihnelik, XI. ve XII. yüzyıl Selçuklular'ında dış tehditlere karşı bölgenin düzen ve asayişinden sorumlu idari bölge amirlerini ifade eder.⁷² İkta sistemi uyarınca ikta sahibi boy beyleri sürüler için gerekli olan otlak ve sulak yerleri halk arasında paylaşıyorlardı. Oğuzlar bunun karşılığında devlete belli miktarda mera vergisi ödüyor⁷³ ve savaş durumunda boy beyleri liderliğinde sefere çıkıyorlardı. Çoğu zaman şihneler, kendilerince kontrolü sağlamak ve Oğuz beyleri üzerinde hâkimiyet kurmak için meraları ve su kaynaklarını onlara karşı bir koz olarak kullanıyorlardı. Oğuz beyleri de şihnelerden kendilerine verilen otlak ve su kaynaklarını yönettikleri ailelere paylaşıyorlardı. Devlete sadece vergi vermekle yükümlü bir tebaa kabul edilen bu Oğuz boyları, kimi zaman vergi vermemek için isyan da çıkarıyorlardı.⁷⁴ Burada Selçuklu vergi politikasının Oğuz boylarının belini büktüğü gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Misal olarak vergi memurları ve ikta sahipleri Gürgan'da yaşayan Oğuzlardan keyfi vergi talep edebiliyorlardı.⁷⁵ Bu durum zaten zorlukla geçinen göçebe Gürgan Oğuzlarını isyana teşvik etmiş ve gittikçe Oğuzların yaşadığı pek çok bölgeye yayılmıştır.⁷⁶

İşte bu gibi gerekçelerle Oğuzlar, kendilerinden vergi toplayan ve üzerlerinde hâkimiyet kurmaya çalışan şihnelerin iktidarını reddederek kendilerinin doğrudan Sultan

⁷⁰ Roux, *Orta Asya*, 258.

⁷¹ Gürgan bölgesinin coğrafi konumu hakkında bk. Rıza Kurtuluş, "Cürcân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/131.

⁷² Agacanova, *Oğuzlar*, 341-342; Meryem Gürbüz, *Harizmsahlar: Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2014), 213.

⁷³ Agacanova, *Oğuzlar*, 340; Sonay Ünal, *Atabetü'l-Ketebe: Sultan Sencer Dönemi Münşeât Mecmuası* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 115.

⁷⁴ Agacanova, *Oğuzlar*, 347.

⁷⁵ Nizamül Mülk, *Siyasetnâme*'deki ikta sahiplerinin reyaya nasıl davranması gerektiğine ilişkin şunları nakleder: "Ellerinde ikta bulunan ikta sahipleri reyaya karşı nasıl davranacaklarını kendilerine tefviz edilmiş oldukları vergi havalesini nasıl alacaklarını bilmelidirler. Reayanın şahsını, malını, oğlunu, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak vergi almaları kötü olursa, ikta sahiplerine bunun için müsaade yoktur. Reaya padişah dergâhına gitmek ve kendi halini açıklamak isterse, onları bundan alıkoymasından. Her ikta sahibi bundan başka yaparsa kendisinin iktasını elinden alsınlar. Onu azarlasınlar ki başkaları ibret alsınlar. Onların hakikaten bilmeleri lazım ki, mülk ve raiyyet hep sultanındır. İkta sahipleri ve valiler, başta şihne gibidirler. Raiyyet ile karşılaşmasın ve padişahın işkence ve azabından emin olsun", Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, çev. Mehmet Altay Köymen (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 41 (V. Fasıl)

⁷⁶ Agacanova, *Oğuzlar*, 349.

Sencer'e bağlı olduğunu söylediler⁷⁷ ve onları yok sayarak beyleri önderliğinde Sultan'la irtibata geçmeye çalıştılar.⁷⁸ Hatta kendilerine sıkıntı çıkaran vergi memurlarından kurtulmak için Oğuz beyleri Sultan divanında bizzat yer almak istediler. Fakat istekleri reddedilince memurların adaletsiz olduğu gerekçesiyle her zamanki tepki biçimleri olan karmaşa ve isyanı tercih ettiler.⁷⁹

Selçukluların Oğuz boylarına karşı uyguladığı diğer bir politika da Oğuz boy beylerine ve onlara bağlı askerî güce Selçuklu ordusunda itibarlarını vermemesidir. Oğuz ordusu çoğunlukla şehzade birlikleri ve yerel hanedanlara bağlı olmakla birlikte geri kalan kısmı Gürgan, Dehistan, Şehristan ve diğer sınır bölgelerinde görev yapıyorlardı.⁸⁰ Selçuklu ordusunun ücretli birliklere dönüşmesiyle gulam ve diğer askerî yöneticiler terfi alsalar da Oğuz birlikleri genellikle öteleniyor ve kendilerine bir statü verilmiyordu.⁸¹ Bu durum Selçuklu ordusu yönetimi ile Oğuz beylerini karşı karşıya getiren bir gerilim sebebi olmuştur. Kimi tarihçilere göre Selçuklular, Oğuz Türkleri nezdinde kendi halkına yabancılaşan efendiler olarak anılmaya başlamışlardır.⁸²

Çalışmanın başında da değindiğimiz üzere, Selçukluların Oğuz politikasının Oğuzlarla Selçuklu yönetimini aşamalı olarak gerilime sürüklediği görülüyor. Sencer döneminde de devam eden bu politika, Oğuzları devlete karşı başkaldırıya hazırlamış gibidir. Hatta Oğuzları isyan aşamasına getiren asıl olayda yine şihnelik kurumunun ve Oğuzların ötelenmesinin doğrudan rolü vardır. Oğuzlara şihne olarak atanan Sencer'in Atabey'i Kamaç⁸³ ve onunla Oğuzlar arasında yaşananlar, Oğuz isyanını patlatan fakat temelleri yıllardan beri tırmanan bir gerilimin sonucudur.

Karahıtaylar'ın baskısı üzerine Maverünnehir'den Horasan'a gelen ve kendilerinden önce bölgede yaşayan soydaşlarıyla birleşen Oğuzlar, törelerinde olduğu gibi *Üç-ok* ve *Boz-ok* olarak anılmaya başladılar. *Üç-ok*'ların başında "Dad Bey" ünvanlı İshak Oğlu Tuti Bey, *Boz-ok*'ların başında da Abdul-Hamid oğlu Korkut Bey vardı. Bu beyler dışında Dinar, Bahtiyar, Çağar, Arslan ve Mahmut isimli beyler de Oğuzların önde gelen isimlerindedir.⁸⁴ Bu göçlerden önce devam eden bir uygulama olarak Oğuzlar Sultan'ın matbahına yılda 24.000 koyun vermekle yükümlüydüler ve bu uygulama yeni gelen Oğuzlar döneminde de devam etti. Fakat mutfak nazırının koyunları almakla görevlendirdiği vergi tahsildarı kanunsuz hareket ederek Oğuzlar'a zorluk çıkarıp bir de üstüne rüşvet talep edince onlar da vergi memurunu

⁷⁷ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 309.

⁷⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 244.

⁷⁹ Ağacanov, *Oğuzlar*, 348; Ünal, *Atabetü'l-Ketebe*, 29.

⁸⁰ Ağacanov, *Oğuzlar*, 352.

⁸¹ Peter Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 231.

⁸² Ağacanov, *Oğuzlar*, 352-353.

⁸³ Abdulkerim Özeydin, "Sencer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/507.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/154; Sümer, *Oğuzlar*, 113.

öldürdüler.⁸⁵ Bu olay üzerine vergi memuru zamanında dönmeyince mutfak nazırı da işin içinde olacak ki durumu Sultan'a bildirmeye cesaret edemediği için uzun bir süre mutfak giderlerini kendi cebinden karşılamaya çalıştı.⁸⁶

Sultan Sencer'den gizlenen haber, bir süre sonra Vali Kamaç'a bildirildi, o da Sultan'a durumu anlattı. Kamaç'ın Sultan'a konuyu anlatırken Oğuzların istila peşinde olduğunu iddia ederek meseleyi büyütmesi⁸⁷ ve sonrasında gelişen olaylardan meselenin Sencer'e tarafı aktarıldığını göstermektedir. Çünkü olay sonrasında hem Oğuzların yıllık vergileri Kamaç'ın talebiyle 30.000 koyuna çıkarılmış hem de kendisini özel isteğiyle onlar üzerine şihne tayin ettirmişti. Oğuzlar, kendilerini disipline etmek amacıyla üzerlerine şihne olarak Kamaç'ın atanmasına, kendilerinin doğrudan Sultan'a bağlı olduğunu iddia ederek reddettiler.⁸⁸ O da şihne olur olmaz öldürülen vergi memurunun diyetini isteyince iki taraf arasında kriz patlak verdi.⁸⁹ İbnü'l-Esîr, karşılıklı didişmeye varan bu hadiseyi Kamaç'ın Oğuzları kasıtlı kışkırtması olarak zikreder. O, Oğuzların gerçekte namazlarını kılan, zekâtlarını veren dini bütün insanlar olduğunu ve kargaşa çıkarmadan yaşamaya çalıştıklarını kaydeder. Ona göre Oğuzları Belh'ten sürmek isteyen Kamaç, kendilerine sunulan hediyeleri kabul etmedi ve durumu çözülemez hale getirdi. Bunun üzerine gerek yerleşik gerekse yeni gelmiş bütün Oğuzlar toplanıp ona karşı direnmeye başladılar.⁹⁰

Aslında Kamaç'ın Oğuzlarla meselesi sadece siyasi değil, kişisel husumetiyle de alakalıydı. Ona göre Oğuzlar vefasız bir halktı. Böyle düşünmesinin sebebi, Katvan Savaşı sonrası meydana gelen göçlerle Maverâünnehir'de yaşayan Oğuz boylarının, Karahıtaylar'ın lideri Gürhan'ın akabinde müttefiki Karluklar'ın saldırıları sebebiyle sürülen Oğuzlar'ın yurt arayışı esnasında sürekli saf değiştirmeleridir. Onlar önce Sencer'in Toharistan valisi olan Emir Zengi b. Halife eş-Şeybânî'ye başvurmuşlar, Kamaç ile husumet yaşayan Emir Zengi de ona askeri üstünlük sağlamak için topraklarında Oğuzlara yurt vermişti. Böylece Emir Zengi, Oğuzlar sayesinde güçlenerek Kamaç'a savaş açtı. Fakat Oğuzların mağduriyetini iyi bilen Kamaç, savaş öncesinde Oğuzlara daha iyi vaatlerde bulununca Oğuzlar hemen saf değiştirdiler.⁹¹ Anladığımız kadarıyla yurtsuz ve muhtaç durumda olan Oğuzlar, savaş

⁸⁵ Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târîh-i Güzide: Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân*, çev. Erkan Göksu (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 74;

Aslında Kamaç'ın valilik yaptığı bölgede görülen ilk rüşvet vakası değildir. Mesela 1122-1125 aralığında görev yapan Sencer'in vezirlerinden Togan Beg Muhammed b. Süleyman el-Kaşgarî, Türkistan'da yerel emirlere ve Han'a vezirlik yapan ve aldığı rüşvetlerle kötü şöhretli zengin bir tüccar iken, Kamaç'ın desteğini alarak ve Sultan'ın hazinesine 1000 dinar vererek kendisini Sultan'a vezir tayin ettirmiştir. Bk. Tokan, "Sultan Sencer Dönemi", 155; Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 121.

⁸⁶ Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 173. Benzer bir rivayet için bk. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 189.

⁸⁷ Köymen, "Oğuz İsyanı", 168.

⁸⁸ Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 174; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 190; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, 74; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 245. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 310.

⁸⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 310.

⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/154.

⁹¹ Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı* (İstanbul: Kitabevi, 2007), 15.

güçlerini lehlerine kullanarak, aileleri için daha iyi bir yaşam, hayvanları için daha fazla otlak sahibi olmak amacıyla kendilerine sunulan teklifler karşısında hemen taraf değiştirmişlerdir.

Böylece savaşa Zengi'nin yanında başlayan Oğuzlar, bir anda taraf değiştirerek Kamaç'ın safına geçtiler. Bununla da kalmadılar, Zengi ile oğlunu da yakalayarak Kamaç'a teslim ederek hemen onların öldürülmesine hem de Kamaç'ın galip gelmesine vesile olmuşlardır.⁹² Ne var ki Kamaç'ın Oğuzları ödüllendirmek için görevli olduğu Belh bölgesinden verdiği iktalar ve otlaklar, onların daha sonra 1152'de Gurlulara karşı yapılan savaşta Kamaç'ı terk ederek Gurlular tarafına geçmelerine engel olmadı. Bu saf değiştirme Kamaç'ın hem savaşı hem de Belh'i kaybetmesine mal oldu. Oğuzların saf değiştirmeleri o kadar hızlı şekilde gerçekleşiyordu ki daha sonra Belh'i yeniden almak için sefere çıkan Sultan Sencer'in tarafına geçerek Belh'in geri alınmasını sağladılar.⁹³ Bütün bu gelişmeler Kamaç'ta Oğuzların güvenilmez ve kadir kıymet bilmez bir halk olduğu kanaatini doğurmakla kalmadığını, aynı zamanda kendisine verilen onun şıhnelik yetkisini sırf Oğuzlardan intikam almak ve onları kendi idarî bölgesinden kovmak amacıyla kullandığını göstermektedir.

Kamaç'ın art niyetli yönetim politikası Oğuzlarca kabullenilmedi. al-Bondâri, Oğuzların başbuğları Korkut ve Tuti hakkında, "Onların Sultan'a hizmet eden şefaatleri makbul, vesileleri mevsûl idi" sözleriyle Oğuz beylerinin Sultan katındaki itibarını vurgularken, bu itibarın Kamaç'ın kışkırtmaları karşısında yetmediğini ve adı geçen beylerin özürlerinin kabul edilmediğini belirtir.⁹⁴ Kamaç'ın kişisel hırsları için bu denli ileri gitmesi sonucu Belh, Huttelan ve Saganiyan'da ikamet eden Oğuz boyları ona karşı ayaklandılar.⁹⁵ Kamaç'ın ordusuyla üzerlerine yürümesi üzerine yurtlarından sürülmek istemeyen Oğuz beyleri onunla savaşmamak için Sultan'ın hazinesine, oymakbaşına 200 dirhem vermeyi teklif ettiler. Fakat Kamaç bunu reddederek harekâta devam etti. Ne var ki 1153'te Oğuzlara karşı giriştiği savaşta yenildi ve oğlu Alâüddin Ebubekir ile hayatını kaybetti.⁹⁶ Fakat can havliyle savaşmaya başlayan Oğuzların öfkelerini bu galibiyet de teskin etmedi. Onlar, asker ve sivil olmak üzere birçok insanı öldürdüler, Kamaç'ın mallarını yağmalayıp, kadın ve çocukları esir aldılar. Bununla da kalmayıp medreseleri harabeye çevirerek, fakihleri öldürdüler.⁹⁷

Olayların tamamen kontrol edilemez bir hâle dönüşmesi sebebiyle Sultan Sencer büyük bir ordu ile Oğuzlara karşı harekete geçti. Oğuzlar Sultan'ın geleceğini duyunca paniğe

⁹² Kamaç'ın Gurlulara karşı savaşı hakkında geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/156, Sümer, *Oğuzlar*, 114.

⁹³ Köymen, "Oğuz İsyanı", 166.

⁹⁴ al-Bondâri, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 252.

⁹⁵ Agacanov, *Oğuzlar*, 353.

⁹⁶ Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 174; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 310; Sümer, *Oğuzlar*, 114. Kazvîni'ye göre Kamaç, Oğuzlar'a açtığı savaşta değil, oğluyla birlikte çıktığı av esnasında pusuya düşürülerek öldürüldüğünü iddia eder. Bu rivayete göre Oğuzlar, yaptıkları işten dolayı panikleyip Sultan'dan eman dilemek için kendileri elçi göndermişlerdir. Bk. Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, 75. al-Bondâri'de ise farklı bir anlatım söz konusudur. Buna göre Kamaç, Oğuzlar ile girdiği savaşta ölmemiş, sağ kurtularak Sultan Sencer'in yanına gelmiş ve onu savaşa ikna etmiştir. Bk. al-Bondâri, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 252.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/154.

kapıldılar ve hemen ona bir elçi gönderdiler. Elçinin Sultan'a hitabından Oğuzların devletlerine karşı savaşmaya ne kadar isteksiz oldukları anlaşılmaktadır:

*Biz daima pâdişâh-ı âlemin fermanının hükümlerine göre hareket etmiş itaatli kullar idik. Kumâc ve oğlu, bizim hânemize ve ocağımıza taarruz ettiler. Biz de çocuklarımızı ve ailelerimizi korumak için mecburen savaştık. O ve oğlu, bizim taarruz ve çabamızla öldürülmüş değillerdir. Takdîr-i kazâ bu şekilde oldu. Şimdi bu kötü kulluğun zararı ve tazminatı olarak yüz bin dînar ile yüz nefer siyah saçlı, siyah gözlü, uzun boylu, uzun ve ince boyunlu, ince ve nazik belli, uzun saçlı, uzun yeveli, bacakları güçlü, ay yüzlü ve güneş parlaklığında Hitâ'î ve Yağma'î gulâm verelim de Sultân bizim günâhımızı bağışlasın. Pâdişâhın alacağı her bir bende, bir Kumâc olacaktır.*⁹⁸

Sayıları 40.000 oymak civarında olan Oğuzlar, Sultan geldiğinde kadın ve çocuklarını da yanlarına alarak ondan af dilemekle kalmadılar,⁹⁹ aynı zamanda gönlünü kazanmak için ona 100.000 dinar para ya da hane başına yedi men gümüş, farklı bir rivayete göre de 200 bin dinar para, 50 bin at ve deve, 200 bin koyun ve 100 köle gibi tekliflerde bulundular. Sultan yine onlara merhamet edip geri dönüp gitmek istese de Oğuzların cezalandırılması gerektiğini düşünen ve olayı sıcak tutan Selçuklu ileri gelenleri itiraz ederek Sultan'ı savaşmaya ikna ettiler.¹⁰⁰ Bu komutanların başını, memlûk Kamaç'ın torunu Müeyyed Ay-aba, Yarankuş-i Hirevî ve Ömer-i Acemî çekiyordu.¹⁰¹ Onlar Sencer'in atının dizginini tutup "Geri dönmek hiç doğru ve uygun değildir. Eğer şu anda acz ve zaaf gösterilir ise, nâmûs-ı pâdişâhî bu durumda ikinci defa zarar görür" diyerek onu ikna ettiler. Hâlbuki Müeyyed Ay-aba, ordudaki pek çok asker ve komutan tarafından sevilmeyen bir memlûktü. Onunla arasında husumet olan pek çok asker, savaş kazanıldığı takdirde, Sultan'ı savaşmaya ikna eden Müeyyed Ay-aba'nın¹⁰² bu zaferle nüfuzunun artacağını, yetki alanının büyüyeceği düşünüp Oğuzlara karşı savaşan Selçuklu ordusuna katılmadılar.¹⁰³ Bütün bu iç hesaplaşmalardan daha savaş başlamadan orduda büyük bir çatlağın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu ordusu kendi içinde çıkar çatışmalarıyla uğraşırken, buna mukabil obalarının üzerine yürüyen büyük orduyu gören Oğuzlar, savaşmaktan başka çareleri kalmadığını anladılar ve bütün güçleriyle karşı koymaya başladılar. Sultan Sencer'in ordusunu ancak yüz kişinin geçebileceği dar bir vadiye sıkıştırdılar. Oğuzların *Tokan/Turkan/Turlan* adı verdikleri kendilerine özgü savaş taktiği ile düşmanın yürüyebilmesini engelleyecek bir önlem aldılar. Etrafı dağlarla çevrili ve sadece tek bir yönü olan bu vadiye Oğuzlar dip dibe çadırlarını kurdular ve onların etrafına da bir sur gibi hayvanlarını yerleştirdiler. Kaynakların betimlemesine göre Oğuzların yerleştiği bu alan, dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı

⁹⁸ Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 122. Benzer bir rivayet için bk. Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 174-175; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 191.

⁹⁹ Sümer, *Oğuzlar*, 115.

¹⁰⁰ Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 122. Konu hakkında rivayetler oldukça çelişkili olup bunlar arasında Sultan'ı savaşa ikna edenin Kamaç olduğu, diğer beylerin ise onu savaşmaması aksi takdirde yenileceği konusunda uyardığı şeklinde farklı bilgiler yer almaktadır. Bk. al-Bondârî, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 253

¹⁰¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 310; İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/156,159; Özaydın, "Sencer", 510.

¹⁰² Kazvinî, yukarıda Müeyyed Ay-aba olarak geçen kişinin aslında Yarankuş-i Hirevî olduğunu zikreder. Bk. Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 75.

¹⁰³ Reşîdü'd-din, *Câmi'ü't-Tevârih*, 123; Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 175; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 193.

kendilerini koruyacak stratejik bir bölge idi ve öyle de oldu. Bu dar boğazdan giren Selçuklu askerlerinin attıkları oklar çadırların etrafına yerleştirilen hayvanlara isabet ederken, Oğuzların attıkları oklar doğrudan Sencer'in askerlerini hedef alıyordu. Selçuklu askerleri vadiden kaçmaya çalıştıkça boğazda sıkışarak yok ediliyordu. Türk savaş usullerini en güzel şekilde uyguladığı bu strateji,¹⁰⁴ Oğuzların sadece yaşam tarzından değil savaş kültüründen de uzaklaşan Sencer ve ordusu tarafından unutulduğu için yüz bin kişilik koca ordu kolayca bozguna uğradı.¹⁰⁵

Savaş çok sayıda emir ve askere mâl oldu. Sultan Sencer yenildiğini anlayınca etrafındaki bir takım askerle Belh'e kaçsa da peşine takılan Oğuzlara yakalandı. Bu kez yönünü Merv'e çeviren Sencer, kendisini takip eden Oğuzların, askerlerini korkutup kaçirtması üzerine yakalandı. Sencer'i esir alan Oğuzlar, "Biz senin kullarınız, sana itaatten ayrılmayız, iyi biliyoruz ki bizimle savaşmaya gelmedin fakat savaşa itildin, sen sultansın biz ise kullarız" dediler. Bununla beraber Sencer'e bol bol dua ederek, "Senin kavmin eza ve cefa ile muamele etti, tebaaya iyi bakmadılar fakat biz senin hizmetçileriniz ve senin sözünü söyler, seni dinleriz" deyip Sultan'ın önünde yer öperek bağlılık bildirdiler ve onu tahta çıkardılar. Ardından tekrar Merv'e gelerek üç gün boyunca adetleri olduğu üzere yağma yaptılar.¹⁰⁶ Buna karşılık Oğuzların, Sultan'a gösterdikleri teveccühün aslında göstermelik olduğunu gösteren dönem kaynakları da bulunmaktadır. Buna göre Sultan Sencer, önünde yer öpen ve bağlılık gösteren Oğuzlar'ın ilk etapta kendisine karşı tutumlarını anlayamamış ve eskisi gibi hükümrانlık yetkilerinin devam edeceğini düşünmüştü. Oğuz beyleri Merv'de yağma yapmaya kalkışınca, Sencer'in "Payitaht çevresinin geliri Sultan'a aittir" demesi üzerine Oğuz beyleri kahkahalarla kendisine gülmüş, Sultan kendisinin sadece bir esir olduğunu, hükümrانlığının ise sembolik anlam taşıdığını ancak o an idrak edebilmişti. Rivayetlere göre Oğuzlar bu kadarla kalmamışlar, geceleri demir kafese gündüzleri de sembolik olarak tahtına oturtarak Sultan'ı itibarsızlaştırmışlar¹⁰⁷ ve ona istediği şeyi zorla yaptırmışlardır. Onlar, Sultan'ın mührünü ele geçirerek, ona menşurlar bile yazdırmışlardır.¹⁰⁸ Bu durum Sencer'in Oğuzlar nezdinde hükümdarlık vasfını yitirdiğini ve ona karşı hürmet duygusunun köreldiğini göstermektedir. Yine de onlar, her hafta değiştirilmek kaydıyla kendi içlerinden seçtikleri maiyet ve hizmetçiler aracılığıyla Sultan'a hizmeti yerine getirmişlerdir.¹⁰⁹ Diğer bir deyişle Oğuzlar, Sultan'ın artık hükmünün kalmadığını kabul etseler de muhtemelen Türk devlet geleneğini uygulamak adına onun makamına saygı göstermeye devam etmişlerdir.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/157; al-Bondâri, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 253; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2/412-413.

¹⁰⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 95.

¹⁰⁶ al-Bondâri, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 254; Sümer, *Oğuzlar*, 115-116.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/155; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 96; al-Bondâri, *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 253-254; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 311, Turan, *Selçuklular Tarihi*, 245, Sümer, *Oğuzlar*, 115.

¹⁰⁸ Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, 76.

¹⁰⁹ Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 176.

Sencer'in kurtulan askerleri, devlette birliği tekrar tesis etmek için Muhammet Tapar'ın oğlu Süleyman Şah'ı tahta çıkardılar. Fakat Süleyman Şah'ın en büyük destekçisi ve Sultan Sencer'in son veziri olan Nasirü'd-Dîn Tahir b. Fahri'l-Mülk b. Nizamü'l-Mülk¹¹⁰ ölünce Süleyman'ın gücü büyük ölçüde azaldı.¹¹¹ Hırsını alamayan Oğuzlar, Süleyman Şah'ı hedef aldı ve onu takip ederken Tus ve Nişabur'u yağmaladılar. Orta Çağ'da bir âlim ve zahid şehri olan Tus, Oğuzlar tarafından bütün yerleşim yerleri ve camileriyle yakılıp yıkıldı.¹¹² Sencer'i demir bir kafeste tutarak yanlarında taşıyan Oğuzlar, İsfereyîn ve Cüveyn'e kadar yağma yaparak ve Müslümanları katlederek ilerlediler. Selçuklu emirleri Süleyman Şah'tan sonra Nişabur'da toplanarak Sencer'in yeğeni Karahanlı Muhammet Han'ın oğlu Mahmut Han'ı tahta geçirdiler. 1155'te Oğuzlar'la bir süre mücadele eden Mahmut Han, daha sonra Oğuzların barış teklifini kabul etti.¹¹³

Kendilerini zaten öz halkı olarak görmeyen Selçuklular'a sadece sembolik olarak bağlanan Oğuz beyleri, Horasan'dan başlayarak Selçuklu'nun diğer bölgelerini de ele geçirdiler. Oğuz isyanına, Sultan Sancar'ın büyük komutanları Dinar, Korkut ve Tuti Bey de destek veriyor hatta Oğuzları onlar yönetiyorlardı. Bu emirler Horasan'ı aralarında paylaştılar. Oğuz isyanının en nüfuzlu beyi olarak görünen Dinar'ın payına ise Sultan'ın başkenti Merv ve Serahs düştü.¹¹⁴ Sultan Sencer ihtiyarlık zamanında üç yıl¹¹⁵ boyunca Oğuzların elinde esir kaldı. İlerleyen zamanlarda Mahmut Han'ın Oğuzlarla anlaşması sayesinde Selçuklu emirleri Sencer'i ziyaret edebildiler. Böyle bir ziyaret esnasında Selçuklu komutanlarından ikisi arasında tartışılan, Mueyyed Ay-aba veya Emir İmadeddin Ebü'l-Feth Ahmed b. Ebi Bekr b. Kamac nöbetçileri kandırdı ve Sencer'i Tirmiz'e kaçırarak kurtardı.¹¹⁶ Başka bir rivayette ise Sencer, eşi Terken Hatun'la birlikte esir tutulduğu ve ona zarar verilmesini istemediği için hiç kaçmaya yeltenmemiş fakat eşinin ölümü üzerine kaçmıştır.¹¹⁷ Eşinin ölümünden sonra Sencer, kendisini ava götürmesi için kandırdığı bir Oğuz komutanıyla birlikte Ceyhun kıyısına kadar gelmiş ve önceden planlandığı şekilde kendisini orada bir gemi ile bekleyen Emir Ahmed-i Kamaç'ın yardımıyla kaçmıştır. Sultan'ın avdan dönmediğini fark eden Oğuz emirleri peşinden gitseler de onun kaçtığını anlayınca izini sürmemişlerdir.¹¹⁸ Bu rivayetten yola çıkarak esaretinin ilk dönemlerinde Oğuzların Sencer'i demir kafese kapatacak kadar sıkı tedbirler aldıkları, fakat ilerleyen süreçte bu tedbirleri gevşeterek onun ava çıkmasına dahi izin verdikleri söylenebilir. Eşinin zarar görmesinden korkan Sultan ise, bu

¹¹⁰ Tokan, "Sultan Sencer Dönemi", 159.

¹¹¹ Özeydin, "Sencer", 511.

¹¹² Ayrıntılı bilgi için bk. Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 176-177; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 194-195.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 11/157-159, Sümer, *Oğuzlar*, 116.

¹¹⁴ Agacanov, *Oğuzlar*, 353.

¹¹⁵ Ravendi Sencer'in iki yıl esaret altından kaldığını beyan eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 179.

¹¹⁶ Kaynaklarda Sultan'ı esareten kurtaran kişinin kim olduğuna dair tartışmalar vardır. E. Ayan tartışmalara konu olan bu iki isim hakkında detaylıca inceleme yaparak Sultan Sencer'i Oğuzların esaretinden kurtaran kişinin Emir İmadeddin Ebü'l-Feth Ahmed b. Ebi Bekr b. Kamac olduğuna kanaat getirir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ayan, *Oğuz İsyanı*, 34-39.

¹¹⁷ Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, 76.

¹¹⁸ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 195-196.

rahat ortama rağmen üç yıl boyunca kaçmayı denememiştir. Ne var ki onun eşine gösterdiği bu bağlılık sebebiyle esarete boyun eğmesi pahalıya mal olmuş, Oğuz isyanı bütün ülkede yıkım ve felakete yol açmış ve sonuç olarak Selçuklu Devleti'nin tamamen çökmesine sebep olmuştur.¹¹⁹ Öyle ki Sencer 1156'da Oğuzların elinden kaçarak Merv'e dönmeye¹²⁰ ve bazı Selçuklu devlet adamları kendisine bağlılık göstermesine rağmen, nüfuzlu kumandanlar arasında çoktan hâkimiyet mücadelesi başlamış,¹²¹ hazine yağmalanmış ve ordusu dağılmıştı. Hal böyleyken Sultan Sencer bir daha devleti toparlama imkânı bulamadan, kurtulduktan altı ay sonra, 72 yaşında iken 1157'de hayatını kaybetmiştir.¹²²

Netice olarak Katvan Savaşı'ndan sonra Hindistan, Çin ve Bulgar sınırlarına kadar olan Türkistan hâkimiyetini kaybeden Sultan Sencer, Oğuz isyanıyla her şeyini kaybetti ve ülkesinin çöktüğünü görerek vefat etti. Onun ölümünden sonra Selçuklu beyleri ve tebaası Oğuz boyları hiçbir zaman toparlanmaya muvaffak olamadılar. Türklerin içine düştüğü bu siyasi bunalım, Harizmşahlar'ın Horasan ve İran'a hâkim olmalarına kadar devam etti.¹²³ Nitekim E. Ayan'ın da belirttiği gibi Oğuz isyanının planlı yapılmadığını söylemek yerinde olur. Zira düşünülerek planlı bir şekilde mevcut otoriteye karşı yapılmış bir isyan olsaydı, sonucunda belki de Harizmşahlar yerine Selçukluların ardılı olan başka bir Oğuz devleti kurulmuş olacaktı.¹²⁴

5. OĞUZ İSYANININ SOSYO-KÜLTÜREL ALTYAPISI

Kanaatimizce Sencer dönemi Oğuz isyanını anlayabilmek için Selçukluların devletleşme ve imparatorluğa yükselme serüveni esnasında izlediği politikaların üzerinde ayrıca durulması gerekir. Çünkü siyasi tarihte Oğuzları çeşitli bahanelerle sürekli devlete başkaldıran bir halk olarak betimlerken Selçukluların da aslında bir Oğuz olduğu hesaba katılmalıdır.

Selçukluların Cend'i ele geçirmesi Oğuz Yabguları açısından kötü sonuçlar doğurdu. Çünkü Yabguluğa ağır vergiler veren Müslüman Cend bölgesine göç eden Selçuklu Oğuzları, yerel halkla bütünleştiler. Böylece Selçukluların Cend'i ele geçirerek devletlerine başkaldırmaları ve siyasi özgürlüklerini elde edebilmeleri için fırsat doğdu. Kuruluş aşamasında Cend'e hükmetmek adına Selçuklular, İslamiyet'i siyasi bir kalkan olarak kullandılar, bu sayede etraflarına Müslüman bölge halkını toplayabildiler. Bu durum onların diğer İslam ülkelerinde şöhretlerinin artmasına ve arzu ettikleri genişlemenin sağlanmasına zemin hazırladı.¹²⁵ Bu bağlamda Selçuk Bey'in, "Yaşamak arzusunda bulunduğumuz bu ülkede halkın dinine girmezsek kimse bize katılmaz ve yalnız bir cemaat halinde kalmaya mahkûm

¹¹⁹ Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, 76.

¹²⁰ Sümer, *Oğuzlar*, 117.

¹²¹ Özeydin, "Sencer", 511.

¹²² Râvendi, *Râhat-üs-Sudûr*, 180; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 197; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 246.

¹²³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, 247; Gürbüz, *Harizmşahlar*, 228.

¹²⁴ Ayan, *Oğuz İsyani*, 24.

¹²⁵ Agacanov, *Oğuzlar*, 265.

oluruz”¹²⁶ şeklindeki sözleri, Selçukluların kuruluşunda Müslüman olmanın sebep ve sonuçlarını anlama bakımından ehemmiyet arz eder.

Selçukluların İslam’ı kabulüyle gelen başarılarının bir sonucu olarak, devletlerine başkaldırma sebebi ne olursa olsun, soydaşları Oğuz Yabgu Devleti’yle aralarında dinî bir husumete yol açtığı da görülür. Bu sayede Selçuklular kendilerinde devletin istediği vergilere itiraz edebilme ve bağımsız olmak için başkaldırma hakkı görmüş olmalıydılar. Bu bakımdan Selçukluların bağımsızlık mücadelesinde vergi meselesini bir bahane olarak kullandığını anlamak zor değildir. Bu zaviyeden bakınca Sencer dönemi Oğuzlarının devletin politikalarına neden isyan ettiğini anlamak kolaydır. Burada vergi meselesinin Oğuzlar açısından bir isyan sebebi olarak kullanıldığı görülür ki bu bağlamda Selçukluların geçmişte soydaşı olan Oğuz Yabgu Devleti’ne başlattığı isyanın bu kez kendi soydaşları tarafından aleyhlerine kullanıldığı söylenebilir. Demek ki gerek Selçuklu Oğuzları gerekse Sencer dönemi Oğuz boyları genel olarak başkaldırmaya ya da bağımsızlıklarını elde etmeye meyilli olduklarında vergi politikasını gerekçe göstermekteydiler. Hatta bu konuda kimi zaman kendilerine büyük bir zorbalık uygulandığını söylemek de abartı olmaz. Konu hakkında Ravendî’de geçen şu açıklama, Selçuklu vergi politikasının Oğuzlar nezdinde nasıl bir sıkıntıya dönüştüğünü ifade eder: “Sultanın maiyeti nasıl halka tasallut eder, cebir istimal ederler idiyse, sofracı başı tarafından giden bu adam (vergi memuru) da onlara tecâvüz eder, koyunalrın verilmesi ve bedeli hususunda haddinden ziyade uzun boylu pazarlık yapar, ileri giderdi.”¹²⁷

Oğuz isyanlarına sebep olan bir diğer nokta ise bu halkın göçebe yaşam tarzında en temel amaçlardan biri kabul edilen karnını doyurma ihtiyacıdır. Bu temel ihtiyacın karşılanmadığı durumlarda, Oğuzların belli bir devlet ve lidere bağlanarak onun uğruna ölme gibi yüksek erdemleri hiçe saydıkları bile geçtiği söylenebilir. Çünkü göçebe bir halk olarak Oğuzlarda her ne kadar devlet kutsalsa da bağlandığı hükümdarın önce halkının iâşesini ve huzurunu sağlaması gerektiği kanısı hâkimdir. Günümüzde bu ihtiyacın sadece bir içgüdüye indirgenmesinin aksine geleneksel Türk töresinde halkın karnının doyurulması, hakikatte bir hükümdarın meşruiyetini üzerine oturttuğu en temel vazifelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu hususta Orhun Yazıtlarında geçen Bilge Kağan’ın, “Ölecek milleti diriltip besledim, çıplak milleti elbiseli kıldım, fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım...”¹²⁸ şeklindeki ifadeleri, Türk töresinde hükümdarın temel görevinin, halkını doyurmak hatta bunun da ötesinde onları zenginleştirmek ve müreffeh bir seviyeye ulaştırmak olduğu şeklinde anlaşılabilir. Böyle bir devlet geleneğine inanan Oğuzların, Selçuklu döneminde, halklarının refahını ve huzurunu sağlayacak bir lider arayışına girdiklerini ve sürekli olarak bu temel ihtiyaçları uğruna saf değiştirdiklerini görüyoruz. Devletin kurulum aşamasında yani Tuğrul Bey dönemi 1052 Şiraz seferinde bile bu sıkıntılar yüzünden askerler ordudan firar

¹²⁶ Bk. Agacanova, *Oğuzlar*, 262; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 67.

¹²⁷ Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr*, 173.

¹²⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2018), 75 (Bilge Kağan: D23-24).

etmeye başladığını görüyoruz.¹²⁹ Yine Karahıtay ve Karluk baskısı sonucu Selçuklu topraklarına göçen Oğuzlar, yurt ve otlak arayışına çıkmışlardır. Selçuklu zaferleri üst düzey beylerin zenginleşmesini sağlarken Oğuzlara mensup alt tabakanın ancak hayatını idame ettirecek kadar gelir elde etmesi, yani Türk devlet geleneği içerisinde yönetici ve tebaa arasındaki ekonomik uçurumun Oğuz isyanlarında etkili olmuş olabilir. Oğuz boylarına bağlı askerler fetihler uğruna canlarını feda ederken, kendilerine bu topraklardan sadece hayvanları için kısmi bir otlak veriliyordu. Daha açık bir ifadeyle Selçuklu Devleti'nin büyümesi, bu genişleme politikası uğruna savaşlarda kayıp veren fakir Oğuzların karnını doyurmamıştı.

Oğuz Türkleri başta karınlarının doyması istekleri olmak üzere genel olarak huzurlu ve refah şekilde yaşayacakları bir ortam arzu ettikleri için¹³⁰ güçlü olduklarında orantısız bir güç kullanarak yağma yaptıklarını, halka zulmettiklerini ve kendilerini geri plana iten idarecileri haklı çıkarttıklarını söylemek yerinde olur.¹³¹ Bundan dolayı başlarında onları disipline edip kontrol altında tutacak ve maddi-manevi anlamda lider ihtiyaçlarına cevap verecek biri çıkmadığında dağılmaya mahkûm olmuşlardır. Her Türk devleti kurulduğunda Oğuz Türkmenlerin uç bölgelere gönderilmesinin sebebi muhtemelen bu şekilde karışıklık çıkarmalarını engelleme amacı güdülmekteydi.¹³² Kendileri de Oğuz boylarından gelmiş olan Türk devlet yöneticileri, soydaşlarının henüz yerleşik hayata alışmadıklarını, yağma yaparak yaşamayı sevdiklerini ve sürüleri için otlak ihtiyacını karşılamak için sürekli yer değiştireceklerini biliyordu. Böylece uç bölgelere sevk edilen Türkmen ve Oğuzlar farklı islam toplumlarının arasına sıkışacaklar, kolay yağma yapamayacaklar ve bir nevi medeni hayata uyum sağlamak zorunda kalacaklardı.¹³³

Savaşçı Oğuz halkını savaştan kaçırabilecek kadar önemli olan bir diğer faktör de onların ardı ardına gelen savaş ortamındaki tükenmişlikleridir. Türk hakanların toprak ve servet kazanma uğruna önemsemedikleri bu gerçek kimi zaman Oğuz Türklerinin saf değiştirmelerine, hem savaşın hem de milletlerin kaderini etkileyebilmelerine sebep oluyordu. Dolayısıyla Oğuzlar rahat ve arzu ettikleri bir yaşam umuduyla bir lider etrafında hayatları pahasına mücadele ediyor istediklerini alamayınca da isyan ediyorlardı. Bununla ilgili gerek Türk gerekse Oğuzların tarihinde pek çok örnek bulmak mümkündür. Bunlardan biri de Dandanakan Savaşı öncesi Gazneli Sultanı Mesut'un baskıcı politikalarından dolayı Gazneli askerlerinin Selçuklu tarafına geçmesidir.¹³⁴ Yine Sâmânî ve Gazneli ordusunun

¹²⁹ Agacanov, *Oğuzlar*, 324.

¹³⁰ Sümer, *Oğuzlar*, 93.

¹³¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 312.

¹³² Sümer, *Oğuzlar*, 100,105.

¹³³ Tabii kimi zaman Türk devlet yöneticileri Oğuz ve Türkmenleri hususi yağma yapmaları ve düşmanı yıpratmaları aynı zamanda bu halkın doğal isteklerinin tatmin olmasını sağlamak için bilinçli şekilde gayrimüslim Bizans tarafına da yönlendirmişlerdir. Bk. Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, çev. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız (Ankara: TTK, 2021), 11.

¹³⁴ Sümer, *Oğuzlar*, 106.

çoğunluğunu teşkil eden Oğuz Türklerinin¹³⁵ başarısız savaşılarından yoruldukları ve firar ettikleri bilinen bir vakiydir. Selçuklu safına geçen bu askerler Gaznelilerin Dandanakan'da yenilmelerine ve bu devletin tarihten silinmesine sebep olmuşlardır.¹³⁶

Oğuzların isyan sebepleri arasında meşru bir lider arayışı ya da en azından kendi isteklerini gerçekleştirebilecek yeni bir liderin Türk töresinde meşru bir zemine oturması gerekliliği de sayılabilir. İbrahim Yınal isyanında onun etrafında toplanan Oğuz askerlerinin saf değiştirmelerini bu minvalde anlamak mümkündür. Yine ana konumuz olan isyanda Oğuzların Sultan Sencer'i hapsederek istedikleri kararı ona aldirmaları da¹³⁷ benzer bir durum olarak anlaşılabilir. Burada Oğuzların, İbrahim Yınal ve Kutalmış örneklerinde olduğu gibi, isyan hareketlerinde her zaman yine Oğuz boylarından birine mensup olan bir lidere bağlı olmayı tercih ettikleri hususiyetle ifade edilmelidir.¹³⁸ Demek ki onlar gerçekte kendi kimliklerini ifade eden liderlere bağlıydılar. Zira başka bir boy ya da etnik bir guruptan kimsenin emri altına girmek istemiyorlardı. Sencer'e isyan ettiklerinde dahi sembolik olarak onun etrafında toplanmışlar ve bir başkasını Sultan olarak nitelememişlerdir.

Oğuz Türklerini bağlı bulunduğu devlete karşı soğutan, ona karşı bileyen bu yüzden de isyan çıkarmasına sebep olan bir diğer etmen ise, onların devlet yönetiminden dışlanmalarıdır. Karakterleri ne kadar yağmacı ve asi olursa olsun usta savaşçı olmaları hasebiyle Oğuzlar, Türk askeri yapısının temel direği idiler. Onlar, devletleri için savaşırken gözlerini kırpmadan can vermekten çekinmeyen bir halk olmasına rağmen, kontrol edilemez göçebe doğaları sebebiyle devlet yönetiminden ötelenmişler, kendilerine verilen ganimet dışında fethedilen topraklardan pay alamamışlar ve Türk devlet yönetiminde söz sahibi olamamışlardır. Üstelik kendilerini disipline etmesi için başlarına atanan emirler çoğunlukla Oğuz olmadıkları gibi onların kültürlerine yabancı, kimi zaman da Türk dışı toplumlardan seçilmiştir. Bu yöneticiler, kendilerini daha medeni görerek Oğuz Türklerini küçümsemişler, onları devlete kazandırma adına hiçbir fayda sağlamadıkları gibi kimi zaman büyük bir hırsla onlara ağır vergiler koyarak zulmetmişlerdir. Sencer dönemi Oğuz isyanı ile devletin yıkılmasına sebep olan bu durum aslında bütün Selçuklu tarihinde karşılaşılan genel bir durumdur. Tuğrul Bey döneminden itibaren İbrahim Yınal benzeri isyanlara çözüm olarak devlet topraklarının bölünmesini engellemek amacıyla başvurulmuş iktidar sistemi, Türk devletini feodal bir yapıya dönüşmüş, Oğuz Türkleri arasında Türk tarihinin hiçbir döneminde görülmemiş sınıfsal bir yapı ortaya çıkarmış, kendilerine iktidar verilen kimi Selçuklu Oğuz

¹³⁵ Sümer, *Oğuzlar*, 66. Kaynaklara göre bunların bir kısmını Halife Mehdi (775-785) zamanında, Halaç adı altında bölgeye gelen Oğuz Türkleriydi. Gulam kategorisinde olan bu Türkler kumandanlık, haciplik ve bölge valilikleri gibi üst düzey konumlara yükselebilseler de hiçbir hakkı bulunmayan ve ufak hatalarına tolerans gösterilmeyen gulamlar da mevcuttu Bk. Turan, *Selçuklular Tarihi*, 243; Agacanov, *Oğuzlar*, 302, 305.

¹³⁶ Agacanov, *Oğuzlar*, 306, 313.

¹³⁷ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 312.

¹³⁸ Ayan, *Oğuz İsyanı*, 18

beyleri zenginleşip onlara yakın askerler zenginleşirken, kendileri gibi yükselmeyen ve karın tokluğuna devlet için savaşıyan Oğuz boyları üzerine yönetici olmuşlardır.¹³⁹

Tarihî süreçte iktidar sisteminin daha da gelişmesiyle Oğuz dışı Selçuklu tebaası da zenginleşip nüfuz sahibi olmuş ve yerel Oğuz-Türkmen halk üzerine iktidar kurmuştur. Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan döneminde Gazneli ve Deylemliler'den Selçuklu safına geçen iyi yetiştirilmiş Türk asıllı memlûkler, bu gruba ait olup sonradan devlet buyruğuna girmelerine rağmen Oğuz Türklerini hakir görmüşlerdir. Hatta Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren Oğuzların düşmanları olan Kıpçak ve Karluk Türkleri de memlûk olarak devlet kademelerine yerleşmiş ve orduda yükselmişlerdir. Selçuklular kuruluş aşamasında Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı başkaldırılarında kendilerine yardım eden bu Kıpçak Türklerini devlette sadece söz sahibi kılmamışlar, aynı zamanda onlarla sıhriyet bağı kurarak akraba da olmuşlardı.¹⁴⁰ Bu bağ sayesinde memlûklere sultanların ve şehzadelerin atabeylik görevleri verilmiş, onlar da devlet adına hareket ettikleri iddiasıyla yetkilerini, kendi iktidarlarını perçinlemek için kullanmışlardır.¹⁴¹ Ne var ki kendilerine verilen bu imtiyazlar bile Kıpçakların Oğuzlara olan düşmanlığı bitmemiş, hırslarını Oğuz-Türkmen halk küçümseyerek ve onlara zulmederek göstermişlerdir.¹⁴²

Oğuzlar kendilerini tahkir eden İranlı vezirlerin tesiriyle, ister Oğuz olsun ya da olmasın memlûk konumundaki beylerden rahatsızdılar.¹⁴³ Memlûk askerlerin varlığı, beylerini destekleyerek onları Sultan haline getiren Oğuz boylarının gözünde, başka unsurların kendilerine tercih edildiği anlamına geliyordu. Çünkü Oğuzlar, kendileri devlete itaat etmekle yükümlü oldukları gibi Sultan'ın da kendilerine sorumlulukları olduğunu, bunlar yerine getirilmediğinde de devlete itaatle mükellef olmadıklarını düşünüyorlardı. İşte Selçuklu yönetiminde kendilerine karşı gelişen bütün bu negatif tutum sebebiyle Oğuzlar, devlete karşı öfkelenmişler ve kendilerine hak ettikleri itibarı iade edecek bir lider arayışına girmişlerdir. Mesela Alparslan döneminde Sultan kendi safına Oğuzları değil, birkaç Türkmen emir haricinde Kul-Sarığ, Pehlivan, Altun-Tah, Buldacı, Savtegin gibi adını sayamadığımız pek çok memlûk menşeli emir atamıştır, bu da Kutalmış isyanına sebep olmuştur.¹⁴⁴ Benzer şekilde Melikşah devrinde Oğuzların ordudan tamamen tasfiye edildiğine dair tarihî kayıtlar da bulunmaktadır.¹⁴⁵ Kimi zaman bu öteleme Oğuzlar açısından o kadar kabullenilemez bir hâl

¹³⁹ Agacanov, *Oğuzlar*, 325-326.

¹⁴⁰ Agacanov, *Oğuzlar*, 317.

¹⁴¹ Sümer, *Oğuzlar*, 109; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 89-90.

¹⁴² Kıpçaklar'ın, Oğuzlar'ı mağlup etmesi üzerine bir kısım Oğuz Türkü Rus Knezliklerinin eline düşerek esir edilmişti. Kıpçakların, 1061'te Ruslar ile yaptığı savaşta köle olarak gördüğü Oğuzlar'ın Rus tarafında olmasından rahatsız oldukları ifade edilir. D.A. Rasovskiy, "Rus'da ve Ugriya'da Peçenekler, Torklar ve Berendiler", *TDA*, çev. Kürşat Yıldırım, 121 (2019), 239, 291.

¹⁴³ Köymen, "Oğuz İsyanı", 162.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, 10/48-49, Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: III. Alp Arslan ve Zamanı* (Ankara: TTK, 2021), 44-46.

¹⁴⁵ Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, 237.

almıştır ki onlar, Selçuklu Sultanlarına bağlılığı reddedip kimi zaman kendilerine değer vereceklerini düşündükleri Suriye Arap emirlerinin hükmü altına bile girmişlerdir. Benzer şekilde 1063'te bütün adamları ile Alparslan hizmetine giren Artuk Bey de Melikşah döneminde hak ettiği unvan ve mertebeyi kazanamayınca¹⁴⁶ Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un emrine girmiş ve Kudüs'e vali olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁷

Oğuz Türkmenlerinin devlete katkılarına rağmen nüfuzlarının ve yetkilerinin bu kadar az olması oldukça meşhur bir gerçek olduğundan, Selçuklu Veziri Nizamül Mülk bile bu halkın devletin kuruluşundan beri devlete çok hizmet edip, sıkıntı çektiğini belirtip bin kişilik bir Oğuz birliğinin saraya gulam makamına getirilmesini önermiştir.¹⁴⁸ Fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmediği gibi yine Nizamül Mülk'ün kendisi Türkmenleri fesat çıkararak belalı bir halk olarak nitelmiş ve Oğuz beylerini var olan görevlerinden attırmıştır.¹⁴⁹ Kimi tarihçilere göre Selçuklularda Sasani devlet modelini kurmaya çalışan Nizamül Mülk, Gaznelilerde de benzeri görülen hükümdarların ve emirlerin mahiyetinde gulam hassa birliklerini oluşturmuştur.¹⁵⁰

Sultan Sencer zamanında da bu model durum devam etmiş, kendisinden önce başlayan saltanat mücadelelerinde "İldenizliler",¹⁵¹ "Zengiler"¹⁵² gibi pek çok Kıpçak soylu memlük hanedanda makam ve nüfuz elde etmiştir. Sencer devleti eski görkemine ulaştırırsa da benzer politikalara devam etmiş ve devlet teşkilatında vezirlikten tahsildarlığa kadar İranlı bürokratları kullanmıştır.¹⁵³ Devlet bürokrasisinde İran unsuru Türklerden fazla olduğu için saray yönetiminde Türkçe'nin yanı sıra Farsça devlet dili olarak kullanılmış ve Türk ordusunun Türkçe konuştuğu gözden kaçırılmıştır.¹⁵⁴

Sonuç olarak Selçuklular isyan ederek devletleştikleri bu yolda ezeli düşmanları Kıpçaklar ile ittifak kurup soydaşları ve eski devletleri olan Oğuz Yabgu Devleti'ne karşı galibiyet sağlayarak yıkılmasına sebebiyet verdi. Tarihin tecellisi olsa gerek birlik sağlayıp soydaşlarının devletini yıktığı Kıpçak Türkleri ile İranlı Farsların ötelediği kendi soydaşları bu kez Selçuklulara karşı isyan etmiş ve soydaşlarının devletini yıkmıştır.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Temel olarak Sultan Sencer dönemi Oğuz isyanını ele aldığımız bu çalışma, aslen bu isyanın sosyo-kültürel boyutuna odaklanma amacına matuftur. Selçuklu tarihi boyunca ortaya çıkan diğer isyan örnekleriyle açıklamaya çalıştığımız Oğuzların devlete başkaldırı sebepleri, devletin kuruluşundan yıkılışına dek genellikle benzer ihtiyaç ve rahatsızlıklar üzerine vuku

¹⁴⁶ Sümer, *Oğuzlar*, 105-108.

¹⁴⁷ Ali Sevim, "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Bellefen* 26 (Ocak 1962), 124-125.

¹⁴⁸ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 132 (XXVI. Fasil).

¹⁴⁹ Sümer, *Oğuzlar*, 109; Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 231.

¹⁵⁰ Ayan, *Oğuz İsyanı*, 19-20.

¹⁵¹ Gülay Ögün Bezer, "İldenizliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları), 22/82-84.

¹⁵² Gülay Ögün Bezer, "Zengiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/268-272.

¹⁵³ Kafesoğlu, *Selçuklular*, 82.

¹⁵⁴ Sümer, *Oğuzlar*, 102-103.

bulmuştur. Bu bakımdan söz konusu isyanların hem Oğuzların karakteristik özelliklerini yansıttığı hem de devletle ilişkilerinde sürekli bir rahatsızlık ortamından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü köken olarak kendileri de Oğuz boyundan gelen Selçuklu yönetimi, kendi soydaşlarını hor görerek devlet yönetiminden dışlamışlar ve tam manasıyla onlara yabancılaşmışlardır. Bu yabancılaşma öyle vahim boyutlara varmıştır ki, bünyesine kattıkları yabancı unsurlarla kendilerine has savaş sanatlarını dahi unutarak öz halklarına yenilmişlerdir. Selçuklular devletin kurulduğu ilk ândan itibaren, gulam-memlûk adıyla bilinen gayri Oğuz Türkleri ve İranlıları kendi soydaşlarına tercih etmişler ve onları devlet kademelerine yerleştirmişlerdir. Oğuz ya da Türk olmayan bu devlet adamları ve askerî yöneticiler de kendilerine verilen yetkilerle Oğuzların devlet kademelerinde yükselmelerini ve zenginleşmelerini sürekli engellemişlerdir. Selçuklu idari ve askeri yönetiminden dışlanmalarına rağmen, savaşlarda ön saflarda ve devletin uç bölgelerinde istihdam edilen Oğuz Türkleri, her zaman savaşlarda en büyük kayıpları veren kitleler olmuşlardır. Dolayısıyla devletin tüm maddi-manevi sıkıntıları âdeta Oğuzların sırtına yüklenmiştir. Sürekli ölüm ve fakirlikle sınanmaları hasebiyle Oğuz boyları, halklarının karınlarını doyurmayı ve güvenliğini öncelikli bir görev olarak kabul etmelerinden olacak ki hem Selçuklularda hem de diğer Türk devletlerinde bu mecburiyetten dolayı sürekli saf değiştirmişlerdir.

Sencer döneminde gerçekleşen Oğuz isyanı ise, sıradan bir kalkışmanın ötesine geçerek bu isyanların en sıkıntılısı olmuş ve devletin yıkılmasına sebebiyet vermiştir. İsyân öncesinde yaşanan Katvan Savaşı yenilgisi ve Harezmsah Atsız'ın Selçuklu aleyhtarı girişimleri sonucu zayıflayan devlet gücü, Oğuz isyanını bastıramayacak hâle gelmiştir. Oğuzlara yönelik maddi-manevi haksızlıklar ve bu halkın affedilme talebinin reddedilmesi sonucu, üzerine devlet ordusu yürüyen Oğuzlar bir halk isyanı başlatmışlardır. Burada devletin yıkılmasını sadece Oğuz halkına yüklememek ve Selçuklu ordusunda görev yapan Oğuz karşıtı beylerin kişisel nefret ve çıkarları uğruna Sencer'i savaşa sürüklediğini de eklemek gerekir. Netice itibarıyla daha öncesinde Oğuzların kalkıştıkları pek çok isyan kalkışmasında devletlerini uyardığını fakat yöneticilerin devlet gücüne güvenip bu uyarılardan bir ders çıkarmadıklarını söylemek mümkündür. Devletin hiçbir şekilde Oğuzlara karşı olumlu davranmaması, Selçuklunun en zayıf ânında artık Oğuzların galip gelmesine ve koca imparatorluğun çökmesine sebep olmuştur.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma sadece tek yazar tarafından telif edilmiştir.

Etik Kurul Beyanı

Bu çalışma Etik Kurul Beyanı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Agacanov, Sergey Grigoreviç. *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.
- Ayan, Ergin. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı*. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Ayan, Ergin. *Sultan Tuğrul Bey, Selçuklu İmparatorluğu'nun Kurucusu*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Beyhakî, Ebu'l Fazl Muhammed B. Hüseyin. *Târîh-i Beyhakî*. Çev. Necati Lugal. Ankara: TTK, 2019.
- Bezer, Gülay Öğün. "İldenizliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/82-84. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bezer, Gülay Öğün. "Zengîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/268-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- al-Bondâri. *İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi (Zubdat al-Nuşra va Nubhat al 'Usra)*. Çev. Kıvameddin Burslan. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Buniatov, Ziya Musa. "Çagâniyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Cahen, Claude. *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi: XI. Yüzyılın İkinci Yarısı*. Çev. Yaşar Yücel – Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: TTK, 2021.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK, 2013.
- Ebulgazi Bahadır Han. *Şecere-i Terâkime*. Haz. Necati Demir – Özkan Aydoğdu. İstanbul: H Yayınları, 2022.
- el-Cûzcânî, Minhâc-i Sirâc. *Tabakât-ı Nâsirî (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*. Çev. Erkan Göksu. Ankara: TTK, 2020.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2018.
- Fazlullâh, Reşîd'ü'd-dîn. *Câmî'ü't-Tevârih (Zikr-i Târîh-i Âl-i Selçûk)*. Çeviri ve Notlar: Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Golden, Peter. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev. Osman Karatay. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.
- Gürbüz, Meryem. *Harizmşahlar: Devlet Teşkilatı, Ekonomi, Kültür*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi: El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. Çev. Abdülkerim Özaydın. 10-11. Ciltler. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harzemşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*. Ankara: TTK, 1984.
- Karatay, Osman. *İlk Oğuzlar: Köken Türeyiş ve Erken Tarihleri Üzerine Çalışmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Kazvîni, Hamdullâh Müstevfi. *Târîh-i Güzide: Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân*. Çev. Erkan Göksu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it Türk*. Çev. Besim Atalay. Ankara: TDK, 2021.
- Kızıltoprak, Süleyman. "Memlük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39//87-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Konukçu, Enver. "Balasagun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/4. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Köymen, Mehmet Altay. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)". *AÜDTCFD* 5/2 (1947), 159-186.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: I. Kuruluş Devri*. Ankara: TTK, 2021.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: II. İkinci İmparatorlu Devri*. Ankara: TTK, 2021.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: III. Alp Arslan ve Zamanı*. Ankara: TTK, 2021.
- Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: TTK, 2019.

- Kurtuluş, Rıza. “Cürcân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Merçil, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Devleti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd. *Ravzatu’s-Safâ fi Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. Çeviri ve not: Erkan Göksu. Ankara: TTK, 2018.
- Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme*. Çev. Mehmet Altay Köymen. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Özaydın, Abdülkerim. “Arslan b. Selçuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/402-403. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Özaydın, Abdülkerim. “Cend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. “Sencer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/507-511. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Mâverâünnehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/177-180. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Rasovskiy, D.A. “Rus’da ve Ugriya’da Peçenekler, Torklar ve Berendiler”. *TDA*. Çev. Kürşat Yıldırım 121 (2019), 283-344.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*. Çev. Ahmed Ateş. Ankara: TTK, 2020.
- Roux, Jean-Paul. *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.
- Sevim, Ali. “Artukluların Soy ve Artuk Bey’in Siyasi Faaliyetleri”. *Belleten* 26 (Ocak 1962), 121-146.
- Sevim, Ali – Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: TTK, 2020.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar/Türkmenler: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Sümer, Faruk. “Oğuzlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/325-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Taşgılı, Ahmet. “Türkistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/556-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Gulâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tokan, Özgür. “Sultan Sencer Dönemi (1118-1157) Selçuklu Vezîrleri”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (Mart 2018), 147-164.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Ünal, Sonay. *Atabetü’l-Ketebe: Sultan Sencer Dönemi Münşeât Mecmuası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.